

Економічний факультет
Кафедра «Міжнародні економічні відносини»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти
на тему
«ПОЛІТИКА НАТО В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ:
ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ»

Виконав здобувач вищої освіти
4 курсу, групи МЕВ-21
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Іванченко В.В.
« ____ » _____ 2025 р.
Керівник роботи
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2025 р.

Рецензент _____

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Бакалавр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 « ____ » _____ 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ПЕРШИМ (БАКАЛАВРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Іванченка Віталія Вікторовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи
Політика НАТО в Чорноморському регіоні: трансформація підходів

2. Керівник роботи

Миценко Іван Михайлович, д.е.н., професор

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є комплексний аналіз трансформації політики НАТО в Чорноморському регіоні в контексті загроз безпеці, еволюції стратегічних підходів Альянсу після 2014 року та оцінка перспектив євроатлантичної інтеграції України як ключового партнера НАТО в умовах повномасштабної війни Росії проти України..

Завдання: розкрити поняття, сутність і функції НАТО як ключового суб'єкта євроатлантичної безпеки; проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення регіональної безпеки та визначити роль НАТО у формуванні стійких моделей безпеки; дослідити еволюцію стратегічних підходів НАТО до Чорноморського регіону у період 2014–2024 років; оцінити ключові етапи формування Чорноморської стратегії НАТО в умовах зростаючої загрози з боку російської федерації; вивчити геополітичну взаємодію Туреччини та росії в контексті безпеки Чорного моря; проаналізувати динаміку та зміст співпраці між Україною та НАТО після 2014 року; окреслити сучасні безпекові виклики та стратегічні обмеження у політиці НАТО щодо Чорноморського регіону; визначити основні зміни у стратегічному підході Альянсу після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	проф. Миценко І.М.		
Розділ 2	проф. Миценко І.М.		
Розділ 3	проф. Миценко І.М.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження, призначення наукового керівника	01.01.2025-09.01.2025	
2	Розробка завдання на кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	10.01.2025-24.01.2025	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	25.01.2025-02.02.2025	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	02.02.2025-28.03.2025	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	01.03.2025-25.03.2025	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	26.03.2025-20.04.2025	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	21.04.2025-20.05.2025	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення кваліфікаційної роботи	21.05.2025-08.06.2025	
9	Перевірка на плагіат	09.06.2025-14.06.2025	
10	Отримання відгуку наукового керівника	15.06.2025-18.06.2025	
11	Рецензування кваліфікаційної роботи	19.06.2025-24.06.2025	
12	Захист кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії		

Дата видачі завдання

« ____ » _____ 2025 року

Підпис керівника

_____ (прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

« ____ » _____ 2025 року

Підпис здобувача

Анотація

Політика НАТО в Чорноморському регіоні: трансформація підходів. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “бакалавр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2025.

У бакалаврській роботі проаналізовано сутність, функції та еволюцію політики НАТО в системі євроатлантичної безпеки. Досліджено теоретико-методологічні підходи до вивчення регіональної безпеки та застосування концепції структурного реалізму до оцінки дій Альянсу. Окреслено основні етапи формування Чорноморської стратегії НАТО з 2014 року до сучасності. Проаналізовано геополітичну взаємодію у регіоні, зокрема політику Туреччини та росії, вплив мілітаризації Криму на стратегічні підходи Альянсу. Особливу увагу приділено співпраці між Україною та НАТО після 2014 року, включаючи роль України як стратегічного партнера. Визначено сучасні безпекові виклики в Чорноморському регіоні, трансформацію підходів Альянсу після повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році та перспективи інтеграції України в євроатлантичний простір. Обґрунтовано практичну значущість результатів дослідження для удосконалення державної безпекової політики України.

Ключові слова: НАТО, Чорноморський регіон, регіональна безпека, структурний реалізм, гібридні загрози, євроатлантична інтеграція, Україна, стратегія стримування.

Annotation

NATO Policy in the Black Sea Region: Transforming Approaches. – Manuscript.

Qualifying bachelor's thesis for the degree of higher education in the educational and professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2025.

In the bachelor's thesis the essence, functions, and evolution of NATO policy within the Euro-Atlantic security system are analyzed. Theoretical and methodological approaches to the study of regional security and the application of structural realism to the assessment of NATO's actions are examined. The main stages of the formation of NATO's Black Sea strategy from 2014 to the present are outlined. The thesis explores geopolitical interaction in the region, particularly the policies of Turkey and Russia, as well as the impact of Crimea's militarization on the Alliance's strategic approaches. Special attention is paid to NATO–Ukraine cooperation after 2014, highlighting Ukraine's role as a strategic partner. Current security challenges in the Black Sea region, the transformation of NATO's approaches following Russia's full-scale invasion of Ukraine in 2022, and the prospects for Ukraine's integration into the Euro-Atlantic space are identified. The practical significance of the research results is substantiated in the context of improving Ukraine's national security policy.

Keywords: NATO, Black Sea region, regional security, structural realism, hybrid threats, Euro-Atlantic integration, Ukraine, deterrence strategy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ НАТО ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	9
1.1. Поняття, сутність і функції НАТО в системі євроатлантичної безпеки.....	9
1.2. Формування стійких моделей регіональної безпеки в контексті діяльності НАТО.....	12
РОЗДІЛ 2. СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ НАТО ДО БЕЗПЕКИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ.....	26
2.1. Чорноморський регіон у фокусі НАТО: еволюція стратегічних підходів, загрози безпеці та регіональні пріоритети (2014–2024).....	26
2.2. Етапи формування Чорноморської стратегії НАТО: від подій 2014 року до сучасних викликів.....	28
2.3. Геополітична динаміка Чорноморського регіону: взаємодія та суперечності у стратегіях Туреччини і росії.....	40
2.4. Співробітництво Україна-НАТО з 2014 року до сьогодні.....	51
РОЗДІЛ 3. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ НАТО: СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧИХ ЗАГРОЗ.....	57
3.1. Сучасні безпекові виклики та стратегічні обмеження в регіональній політиці НАТО.....	57
3.2. Модифікація стратегії НАТО в Чорноморському регіоні на тлі повномасштабного вторгнення росії в Україну.....	60
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. У XXI столітті Чорноморський регіон набув особливого стратегічного значення в контексті глобальної та євроатлантичної безпеки. Його геополітичне розташування на перетині кордонів НАТО, ЄС, країн-партнерів та зон впливу російської федерації зумовлює високу концентрацію безпекових викликів, зокрема збройних конфліктів, енергетичних загроз, гібридної війни, кібератак та мілітаризації.

Після 2014 року, коли росія анексувала Крим і розпочала військову агресію проти України, політика НАТО щодо Чорного моря зазнала суттєвих змін: Альянс активізував військову присутність, посилив партнерство з Україною та Грузією, розширив програми стримування і зміцнення колективної оборони. Новий етап трансформації припадає на період повномасштабної війни Росії проти України з 2022 року, коли НАТО було змушене оновити стратегію стримування, забезпечити підтримку східного флангу та переглянути своє бачення стабільності в регіоні.

У цьому контексті вивчення трансформації підходів НАТО до Чорноморського регіону є надзвичайно важливим. Воно дозволяє: оцінити ефективність політики стримування та адаптації Альянсу до нових загроз; проаналізувати механізми підтримки партнерів (Україна, Грузія, Молдова); визначити перспективи розширення безпекового простору НАТО та ролі Чорного моря як ключового елементу євроатлантичної стабільності; обґрунтувати потребу в нових форматах співпраці в умовах гібридних загроз та енергетичної нестабільності. Таким чином, дослідження трансформації підходів НАТО в Чорноморському регіоні має не лише науково-пізнавальне, а й практичне значення, оскільки сприяє формуванню ефективної зовнішньої та безпекової політики країн регіону, зокрема України, в умовах сучасних геополітичних реалій.

Метою кваліфікаційної роботи є комплексний аналіз трансформації політики НАТО в Чорноморському регіоні в контексті загроз безпеці, еволюції стратегічних підходів Альянсу після 2014 року та оцінка перспектив

євроатлантичної інтеграції України як ключового партнера НАТО в умовах повномасштабної війни росії проти України. Для досягнення поставленої мети у роботі визначено такі основні завдання:

- розкрити поняття, сутність і функції НАТО як ключового суб'єкта євроатлантичної безпеки;
- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення регіональної безпеки та визначити роль НАТО у формуванні стійких моделей безпеки;
- дослідити еволюцію стратегічних підходів НАТО до Чорноморського регіону у період 2014–2024 років;
- оцінити ключові етапи формування Чорноморської стратегії НАТО в умовах зростаючої загрози з боку Російської Федерації;
- вивчити геополітичну взаємодію Туреччини та росії в контексті безпеки Чорного моря;
- проаналізувати динаміку та зміст співпраці між Україною та НАТО після 2014 року;
- окреслити сучасні безпекові виклики та стратегічні обмеження у політиці НАТО щодо Чорноморського регіону;
- визначити основні зміни у стратегічному підході Альянсу після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 році.

Наукова значимість кваліфікаційної роботи полягає в комплексному аналізі трансформації стратегічних підходів НАТО до Чорноморського регіону в умовах зростаючих загроз. У роботі вперше проведено інтегральне узагальнення динаміки формування політики Альянсу у регіональному вимірі з урахуванням геополітичних змін після 2014 та особливо після 2022 року. На теоретичному рівні уточнено зміст функціонування НАТО як суб'єкта регіональної безпеки та обґрунтовано домінування парадигми структурного реалізму в оцінці зовнішньополітичної поведінки Альянсу та окремих країн-учасниць.

У роботі здійснено критичне порівняння різних міжнародно-політичних підходів до безпеки (ідеалізм, конструктивізм, колективна безпека, демократичний мир) та доведено, що саме структурний реалізм найточніше відображає стратегічну логіку дій НАТО в регіоні. Таким чином, наукова новизна полягає у застосуванні структурно-реалістичної концепції до пояснення особливостей сучасної політики безпеки в Чорноморському регіоні, що є актуальним у світлі трансформацій євроатлантичної безпеки.

Практична значимість полягає у можливості використання результатів дослідження для розробки рекомендацій щодо зовнішньої політики України в контексті євроатлантичної інтеграції. Узагальнення стратегічних рішень НАТО, аналіз його самітів та програм дозволяє органам державної влади, експертним структурам і аналітичним центрам оцінити перспективи формування регіональної безпекової стратегії та підвищити ефективність політичного і військового співробітництва з Альянсом. Окремий практичний інтерес становить оцінка взаємодії України з НАТО після 2014 року, що може бути використано при формуванні державної стратегії безпеки, оборонної доктрини, а також при створенні нових форматів співпраці на регіональному рівні (зокрема через ініціативи типу Кримської платформи та майбутньої Чорноморської стратегії України).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ НАТО ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Поняття, сутність і функції НАТО в системі євроатлантичної безпеки

Новітні Організація Північноатлантичного договору (НАТО) - це міжнародна міждержавна організація, що була створена 4 квітня 1949 року у Вашингтоні для забезпечення колективної оборони та підтримання миру і стабільності в євроатлантичному регіоні.

Засадничим документом, що регламентує діяльність НАТО, є Північноатлантичний договір, або Вашингтонський договір, підписаний 12 державами-засновницями.

НАТО функціонує як політико-військовий альянс, члени якого зобов'язуються розглядати збройний напад на одного з них як напад на всіх (стаття 5 договору). Цей принцип колективної безпеки став ключовим механізмом стримування агресії, особливо під час Холодної війни. З моменту заснування альянс неодноразово трансформував свої функції та стратегії у відповідь на зміни глобального безпекового середовища.

Сутність НАТО полягає в реалізації спільної безпеки країн-членів шляхом колективного реагування на потенційні загрози, запобігання конфліктам, управління кризами та посткризового відновлення.

Графічно, ключові функції НАТО в системі євроатлантичної безпеки, вважаємо за доцільне, відобразити у вигляді рисунку 1.1.

НАТО не є традиційним військовим блоком, обмеженим лише оборонними функціями: з початку 1990-х років організація активно розширила свій мандат, включивши гуманітарні місії, стабілізаційні операції, боротьбу з тероризмом та кібербезпека.

Крім того, Альянс виконує роль «форуму для консультацій» з питань міжнародної безпеки, що дозволяє країнам-членам координувати політичні та військові позиції, сприяє зміцненню солідарності та взаєморозуміння.

Рис. 1.1 Ключові функції НАТО в системі євроатлантичної безпеки

Джерело: сформовано автором на основі [6]

Функціональна структура НАТО охоплює низку ключових напрямів діяльності, які забезпечують її внесок у регіональну та глобальну безпеку:

Колективна оборона — основна та історично перша функція НАТО, яка передбачає взаємну підтримку держав у разі збройної агресії проти однієї з них (стаття 5). Єдиний випадок її застосування відбувся після терактів 11 вересня 2001 року в США.

Управління кризами — включає військові й цивільні інструменти для запобігання конфліктам, реагування на кризові ситуації (наприклад, місії в Афганістані, Косово, Іраку) та сприяння стабілізації постконфліктних регіонів.

Колективна безпека через партнерства — НАТО активно взаємодіє з країнами-партнерами в рамках програм «Партнерство заради миру», Середземноморського діалогу, Ініціативи співробітництва в Перській затоці тощо. Україна є однією з ключових країн-партнерів.

Внесок у стримування загроз нового покоління — кібербезпека, гібридні загрози, боротьба з тероризмом, енергетична безпека та технологічні виклики.

Стандартизація та інтеоперабельність — сприяння уніфікації військових стандартів між країнами-членами і партнерами, що є критично важливим для проведення спільних операцій.

Із розширенням на схід (рис. 1.2), вступом нових членів та поглибленням партнерств НАТО відіграє вирішальну роль у трансформації системи безпеки

Європи. Альянс не лише зміцнює національні обороноздатності країн-членів, а й формує політичну культуру співпраці в регіоні, що базується на демократичних цінностях, верховенстві права та взаємній повазі.

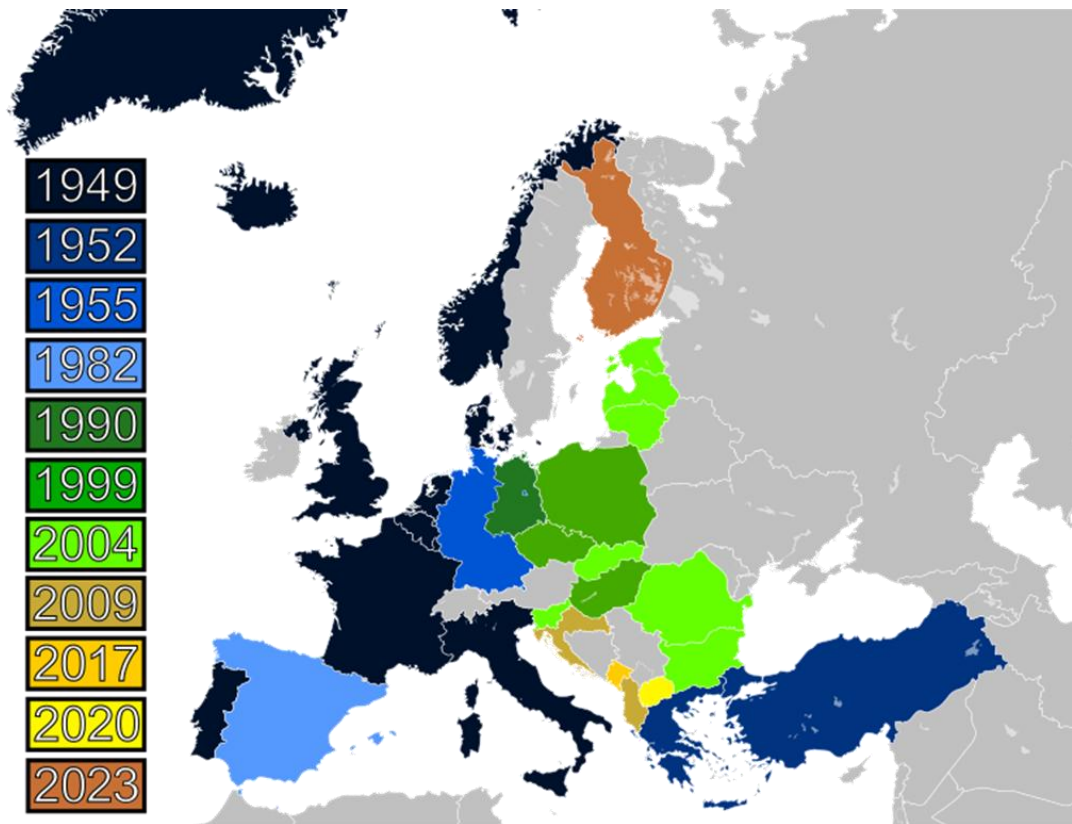

Рис. 1.2 – Розширення країн НАТО

Джерело: сформовано автором на основі [29]

Варто зазначити, що після 2014 року, з моменту російської агресії проти України, Альянс переосмислив загрози зі сходу, активізував присутність на східному фланзі, запровадив ініціативи «Передової присутності» та розширив політичну і військову підтримку Україні.

Загалом, політику НАТО варто аналізувати з позицій оборонного реалізму, який акцентує увагу на забезпеченні безпеки через стратегічну оборону та балансування загроз.

1.2. Формування стійких моделей регіональної безпеки в контексті діяльності НАТО

Аналіз політики НАТО в Чорноморському регіоні базується на теорії структурного реалізму (неореалізму). Ключовими фігурами цієї теорії є К. Вальц, Р. Гілпін і Б. Бузан. У ширшому розумінні, структурний реалізм або неореалізм - це теорія міжнародних відносин, яка постулює силу як найважливішу силу в міжнародних відносинах і оновлену версію класичного реалізму. На думку неореалістів, міжнародна система, яка характеризується як анархічна та без вищої влади, має певний вплив на поведінку держав. Саме держави кажуть, що діють у системі самопомоги, де безпека не гарантована, і, отже, члени держави повинні покладатися на власні сили, щоб забезпечити свій захист. Такі структурні обмеження змушують держави боротися за владу одна проти одної, оскільки здобуття влади є засобом для виживання держави.

Розглядаючи праці теоретиків, варто звернути увагу на роботи К. Вальца. У своїй книзі «Теорія міжнародної політики», що вийшла друком у 1979 році, цей теоретик окреслив два напрямки структурного реалізму - наступальний і оборонний. Застарілий, образливий реалізм шукає влади та впливу для досягнення безпеки через панування та гегемонію. Висловлюючись словами оборонного реалізму, це аргументує анархічну структуру міжнародної системи, яка зобов'язує держави контролювати себе, щоб досягти політики безпеки такого незліченного характеру. Отже, це означає, що якщо агресивна експансія, яку спровокують наступальні реалісти, суперечить теорії балансування з боку держави, то це завдає шкоди самому існуванню держави, на думку прихильників оборонних реалістів, які вважають, що держава має одну кінцеву мету, а саме безпеку. Хоча оборонний реалізм не виключає реальності міждержавних конфліктів і причин розширення держави, стверджується, що такі бажання є випадковими, а не регулярними.

Традиція структурного реалізму також викликає багато розбіжностей щодо того, яку владу мають прагнути здобути держави. Наприклад, прихильники оборонного реалізму, включно з такими, як Кеннет Вальц,

вважають, що найрозумнішим підходом для держав було б не максимізувати свою владу. Причина цього проста: така система вже існує, щоб помститися, як він припускає. За словами Джона Міршаймера, наприклад, наступальні реалісти стверджують, що держави повинні максимізувати свою владу, включаючи прагнення до гегемонії, коли це дозволяють сприятливі обставини. Погляди типу Міршаймера базуються на вірі в те, що перевага є найкращою гарантією виживання [20]. Аналізуючи політику НАТО, доцільно розглядати її крізь призму оборонного реалізму, оскільки вона наголошує на стратегічній обороні в балансуванні потенційних загроз як засобу забезпечення безпеки держав. Тому в статті оцінюється, як робота Кеннета Уолца в «Теорії міжнародної політики» (1979) сприяла розвитку згаданої ідеї. Основний аргумент теоретика в цій праці полягає в тому, що відсутність вищого авторитету в міжнародній системі штовхає держави до змагання за владу. Сильніші держави менш схильні до нападу, тому потреба в самозбереженні спонукає держави прагнути до більшої влади у порівнянні зі своїми суперниками. Підкреслюється зацікавленість держав у виживанні та їхня опора на себе в кризові періоди. Вальц виступає проти держав, які прагнуть максимізувати свою владу, одним із таких прикладів є гегемонія. Він стверджує, що першочерговою метою для держав має бути збереження своїх позицій у системі. Це пояснюється тим, що отримання занадто великої влади може мати негативні наслідки, оскільки викличе ворожу реакцію інших держав. Теоретик також наголошує, що балансує поведінка поширена серед держав, які знаходяться під певною загрозою; тобто держави, яким загрожує загроза, або вдаються до внутрішнього балансування шляхом посилення власного потенціалу, або створюють зовнішнє балансування шляхом формування коаліції з іншими державами. Агресивні держави, які прагнуть більш ніж достатньо влади, отримують опір потенційних жертв; врівноважування влади завжди в процесі організації.

Вальс також розглядає проблему співпраці, яка існує між державами. Існує великий ступінь підозри щодо відносної вигоди, а це означає, що держава не бажає дійти згоди та співпрацювати, якщо інша сторона збирається зробити

більше і навіть змінити баланс сил на свою користь. Таким чином, орієнтація на відносну вигоду стримує бажання приєднатися до спільних зусиль. Це формує основу аргументів структурного реалізму, представлених у «Теорії міжнародної політики» Кеннета Вальца (1979), наголошуючи на боротьбі за владу, дозволених обмеженнях, балансуванні домінування та проблемах співпраці. Вони були ключовими теоріями для наукового обговорення, причому концепції Вальца стали їхньою частиною відтоді, як вони були введені у дослідження міжнародних відносин, сформувавши велику кількість наукових дебатів (Теорія міжнародної політики, 1979).

Аналізуючи політику НАТО в Чорноморському регіоні з точки зору структурного реалізму (неореалізму), її можна виправдати як підтримку всіх заходів, які зміцнюють її силу та вплив у регіоні, а також забезпечують безпеку її членів. Вони формують ключові положення теорії неореалізму. Прикладом документальної бази, яка підтверджує цей факт, є декларація саміту НАТО у Варшаві 2016 р. Згідно з якою, «НАТО залишається готовим захищати своїх союзників і підтримувати принцип непорушності кордонів і суверенітету всіх своїх членів» (НАТО, 2016). Це доводить, що, згідно з неореалістичною теорією, безпека її членів і суверенітет є ключовими пріоритетами для НАТО. Іншим прикладом є те, що в 2018 році Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг заявив: «НАТО залишається відданим підтримці України та готовий продовжувати надавати їй підтримку у формі навчальних курсів і реформ» [30]. Це свідчить про те, що підтримка України та її реформ є важливим елементом політики НАТО в Чорноморському регіоні, що також відповідає неореалістичній теорії.

Додатковим прикладом є нова Стратегічна концепція НАТО, яка називає Росію «найзначнішою та безпосередньою загрозою» для Північноатлантичного альянсу. З цього приводу визначені головні завдання: стримування та оборона, запобігання та врегулювання криз, а також безпека та співпраця (НАТО, 2022). З точки зору неореалізму, вищезазначені завдання відображають збільшення потреб безпеки та оборони в трансформації міжнародної системи. Серед інших

пунктів у документі наголошується, що стратегічне стримування та оборона є невід'ємними частинами політики НАТО в Чорноморському регіоні. Однак неореалізм не розглядає співпрацю та дипломатію як однаково актуальні в міжнародних відносинах. Політика НАТО в Чорноморському регіоні, таким чином, будуються в рамках неореалістичної теорії, але також повинна брати до уваги перспективи співпраці та дипломатії з іншими державами цього регіону.

Іншим моментом, який заслуговує на увагу під час аналізу політики НАТО в Чорному морі з точки зору структурного реалізму, є розгляд аспекту НАТО в міжнародних відносинах [36]. У цій статті дослідник оцінює міжнародну роль НАТО за принципами структурного реалізму та те, як НАТО через свої інституції та співпрацю з іншими країнами підтримує стабільність, використовуючи це на регіональному рівні. Будучи скоріше реалістом, ніж неореалістом, Тарнак підкреслює реалістичну презумпцію, «що держави повинні діяти у своїх раціональних власних інтересах, але також враховувати системну міжнародну структуру, в рамках якої вони діють». Саме це характерно для дій НАТО в Чорноморському регіоні; вони керуються структурними обмеженнями та взаємозалежністю. Іншим способом досягнення цілей НАТО є налагодження співпраці з країнами-партнерами та іншими міжнародними організаціями, такими як Європейський Союз, і такими організаціями, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі. Крім того, НАТО надає ключовий пріоритет стабілізації регіону шляхом підтримки оборонного потенціалу своїх членів, а також шляхом ініціювання миротворчих місій у зонах конфліктів. Таким чином НАТО сприяє послабленню напруженості та забезпечує мирний процес розвитку в регіоні. Таким чином, з точки зору згаданої вище теорії, можна зробити висновок, що НАТО є належним чином активним у своїх національних інтересах у політиці, яку вона проводить у Чорноморському регіоні, враховуючи структурні обмеження та рівень взаємозалежності, який існує між державами на міжнародній арені. НАТО є організацією безпеки, тому її дії в Чорному морі ґрунтуються на її стратегічних інтересах у регіоні. Тісно співпрацює з ЄС, ОБСЄ та іншими

державами-партнерами в мирному та стабільному розвитку регіону. Першим і головним, однак, залишається підвищення обороноздатності її держав-членів. Це, у свою чергу, зменшує кілька вимірів загроз безпеці в регіоні. Стратегічні документи НАТО в Чорному морі входять до низки різноманітних документів, серед яких Декларація Варшавського саміту НАТО 2016 року. НАТО разом із деякими миротворчими місіями НАТО в регіоні, такими як сили в Косово, які були розпочаті в 1999 році, підтримує умови миру та стабільності в регіоні як важливий елемент стратегії НАТО в Чорноморському регіоні. Таким чином, майбутній план дій наголошує на збільшенні військової присутності в регіоні та навколо Чорного моря, більшій кількості спільних навчань з державами-членами та партнерами, більшій співпраці з українськими військовими та їх професійному розвитку, більшій кількості партнерів для роботи та більшій кількості інформації для обміну щодо загроз безпеці в регіоні.

Однією з документальних основ, за якими НАТО проводить свою політику в регіоні Чорного моря, є «Програма партнерства з Україною на 2019-2021 роки». Документ визначає спільні пріоритети та завдання у сфері безпеки та оборони через активізацію військово-технічного співробітництва та підвищення рівня готовності Збройних Сил, підтримку адаптації Збройних Сил України до стандартів Альянсу.

Доцільно розглянути поточні моделі регіональної безпеки, яка забезпечується діяльністю НАТО в контексті російської агресії. Але спочатку розглянемо, чому такі теорії, як ідеалізм, конструктивізм, теорія колективної безпеки та теорія демократичного миру, не охоплюють найголовнішого питання, а саме - військової агресії однієї держави проти іншої. І ось чому, наприклад:

Ідеалізм - країни НАТО допомагають Україні протистояти російській агресії не військовими діями, а дипломатичними механізмами. Використовують дипломатію, можуть апелювати до міжнародного права, звертатися до міжнародних організацій, усе для того, щоб підтримати Україну.

Конструктивізм: питання стратегії НАТО в Чорному морі постає через події про те, як Російська Федерація створила для себе паралельну реальність і прощтовхнула свої наративи, щоб виправдати російську агресію проти України.

Теорія колективної безпеки передбачає, що агресія проти однієї держави вважається агресією проти всіх, що спонукає до колективної відповіді. Але ця теорія не відповідає аналізу дослідження, оскільки Україна не є членом НАТО, а тому НАТО не може прямо відповісти Російській Федерації на її агресію проти України.

Теорія демократичного миру працює, коли війна йде не в демократичній державі; якщо держава не демократична, то це тільки підтверджує теорію демократичного миру, що недемократичні держави вступають в конфлікти, тому що РФ не є демократією, вона вступає в конфлікти.

Ця теорія представляє військову агресію набагато зрозуміліше, ніж це робили попередні теорії. Тому це буде основою нашого дослідження.

Реалістична традиція міжнародних теорій полягає в тому, що це позитивістські, раціоналістичні та об'єктивістські погляди на світ, які схиляються до песимізму. Працює на передумові, що світ потрібно бачити таким, яким він є, а не таким, яким він міг чи повинен бути. Відповідно до реалізму, на міжнародні відносини сильно впливає розподіл сил і можливостей.

Погляд на міжнародні відносини базується на кількох принципах: держави виступають як головні актори на міжнародній арені, значно переважаючи індивідуальні інтереси і навіть інтереси міжнародних організацій; цінність держави глибоко закладена в концепції людської природи та формується з її розвитком; міжнародна система описується як анархічна, оскільки не існує форми універсального правління, здатного нав'язувати правила державам; ті, хто на міжнародній арені діють на основі раціональності, намагаючись максимізувати власні інтереси. Крім того, держави не лише переслідують свої інтереси, а й прагнуть до самодостатності.

Одне з положень реалізму полягає в тому, що головними елементами міжнародної динаміки вважаються державні протиріччя, а їх найбільш

екстремальний прояв - війна. Специфіка міжнародних відносин полягає в їх анархічній природі, яка перетворює їх на сферу гострих державних суперечок. Але міжнародні конфлікти не охоплюють усього спектру міжнародних процесів. На тлі неминучості війни держави досить часто формують різноманітні військові та військово-політичні союзи для колективної оборони та протистояння, де співпраця виступає другим, але не менш важливим аспектом.

На початку 70-х років ХХ століття всі недоліки класичного реалізму призводять до появи нового підходу, так званого неореалізму або структурного реалізму, який відображає актуальні проблеми світової спільноти. У результаті було сформовано 6 основних концепцій структурного реалізму анархії міжнародних відносин, існування їх певної структури, потенціалу держав, розподілу сил, полярності та національних інтересів (Столяренко, 2020, с. 134).

Перші два поняття переплітаються. Визначення «структури» міжнародної системи як «анархічної» не означає хаосу чи безладу, але практично означає відсутність глобального уряду, який би охоплював заходи безпеки та стабільності в усьому світі. Оскільки наднаціонального управління не існує, міжнародна політика є неформальною та неієрархічною, на відміну від внутрішньої політики багатьох країн, які мають ієрархічну структуру. Тому анархічна структура міжнародної системи сприяє самообороні та самодопомозі з боку держав. Іншими словами, оскільки централізованого глобального уряду, який би регулював відносини між державами, немає, то їм доведеться покладатися на власні сили та можливості для забезпечення безпеки. Це створює міжнародну арену, де постійна готовність до оборони та бажання нарощувати власний потенціал може з часом призвести до зростання напруженості та конфліктів.

В умовах, коли ризик потенційного міжнародного конфлікту є великим, всепроникне відчуття невизначеності спонукає кожну державу забезпечити своє виживання, покладаючись на власні ресурси. Отже, основний принцип, на якому буде наголошено, це «потенціал», здатність держави до збереження.

Прагнення безпеки змушує держави шукати відносну спроможність, яка оцінюється п'ятьма основними детермінантами: природні ресурси, населення, економіка, військова міць і технології. Розбіжності в рівнях цих ресурсів між державами призводять до ієрархій, що формують відмінності між державами в міжнародній системі. Таким чином, неореалісти більше стурбовані таким аналізом, який намагається визначити «відносну спроможність» кожної держави в певній точці, що є невід'ємною частиною пояснення міжнародних конфліктів.

Неореалістична парадигма визначає владу як основоположну в обумовленні поведінки держави та базується на матеріальній структурі міжнародної системи. Моргентау, однак, визначає владу набагато ширше, оскільки вона стосується не лише фізичного насильства, але й незліченних тонших форм психічної енергії, за допомогою яких одна людина контролює іншу. Хоча він надає більшої ваги збройним силам, він однаково наголошував на суті національного характеру, моралі та якості управління (Morgenthau, 1956). Сильніша форма цього включає елементи влади, синтезовані Вальцем, які стосуються населення, території, ресурсів, економічного потенціалу, військової сили, політичної стабільності та якості керівництва. У той час як для Вальса матеріальні елементи влади більш виражені, роль нематеріальних аспектів, таких як політична стабільність і лідерство. Науково-реалістичний підхід Вальца змушує його зосередитися на матеріальних змінних через їх кількісну природу. Неореалізм сприймає владу як потенційно хороший інструмент із різким акцентом на ризиках її недостатності чи надлишку. Низький рівень влади може мати провокаційний характер проти агресії і таким чином призвести до міжнародного конфлікту. І навпаки, занадто велика влада змушує інші держави об'єднуватися проти провідної держави. Таким чином, держави зазвичай прагнуть отримати оптимальний рівень влади, але в різких умовах їх перевага буде зосереджена виключно на безпеці, яка є провідним фактором у міжнародних конфліктах. Термін «полярність» описує ступінь централізації влади між державами на глобальному фронті шляхом оцінки

«розподілу влади» між міжнародними гравцями в будь-який конкретний період і дозволяє класифікувати структуру міжнародної системи за кількістю домінуючих центрів сили. Це однополярність, біполярність і багатополярність. Однополярність означає домінування однієї держави в усіх сферах - демографічній, економічній, військовій і навіть технологічній. Біполярність існує, коли два суперники за головну владу в значній мірі займають головні позиції між собою, як у прикладі Сполучених Штатів і Радянського Союзу часів холодної війни. Багатополярність - це коли кілька держав мають більш-менш рівні можливості, як це було після Першої та Другої світових війн.

«Національний інтерес» держави визначається як найважливіший у прагненні максимізувати безпеку шляхом відносного розширення можливостей між конкурентами. Серед пріоритетів - посилення територіальної цілісності, економічного стану та військової сили. Водночас цілі будь-якої конкретної держави є функцією різноманітних потенціалів, які обмежують і сприяють досягненню національних інтересів, які в багатьох випадках суперечать інтересам інших держав. Сила держави безпосередньо пов'язана з сукупністю її національних інтересів. Отже, неореалісти стверджують, що визначення національного інтересу держави найкраще здійснюється через оцінку її відносної спроможності (Столяренко, 2020, с. 134).

Простіше кажучи, базова концепція війни, представлена структурним реалізмом, полягає в тому, що біполярність краща, ніж багатополярність. Система з двома домінуючими державами, а не трьома чи більше, буде менш схильна впадати у дуже руйнівну війну. Біполярність передбачає, що дві великі держави будуть реагувати на дії одна одної та стримувати одна одну. Тому війна менш імовірна, оскільки відновлено порядок у відносно більш конкурентному світі багатополярності.

У своєму дослідженні К. Вальц звертає увагу більше на багатополярність, а не на спростування тези про те, що якщо країни є демократичними, то ймовірність війни між ними менша (Waltz, 2000, с. 25). Відсутність зовнішнього авторитету не дає державі бути впевненою, що сьогоднішній друг не стане

завтра ворогом, але більше загроз виникає, коли така демократична країна знаходиться поруч з недемократичною. Демократичні країни залежать від виборів, а мир та стабільність, є домінуючими інтересами у країні серед виборців. У результаті демократичні уряди можуть реагувати на внутрішні політичні імперативи тоді, коли вони повинні реагувати на зовнішні.

Безумовно, демократичні принципи не можна вважати панацеєю від усіх війн і конфліктів. Хасснер (1968) підкреслює це, а також математик Льюїс Річардсон, Джеймс Лі Рей, які знайшли простоту та ясність теорії демократичного миру, яку пізніше високо поважали через силу цих ідей. Вищезазначені дослідники, зокрема Ф. Квінсі Райт, критично ставилися до принципу демократичного миру, оскільки, за словами самого Ф. Квінсі Райта, мир може породжувати демократію, а не навпаки [3].

Це також підтверджено практикою. Дійсно, у багатьох країнах перехід до демократії позначений дестабілізацією політичної та соціальної систем. Припущення про те, що зовнішнє втручання може прискорити процес поширення загальнолюдських цінностей, базується на певних припущеннях. Більше того, на пострадянському просторі такі втручання ще більше породили нові конфлікти та війни (зокрема, Росія, Грузія, Молдова, Чечня, Придністров'я та Україна). Тому сприяння хвилі демократії США може бути радше сприянням хвилі збройних конфліктів, а не миру. Замість того, щоб створювати дизайн для впровадження демократії в усьому світі, уряд США має створити умови, сценарії та бажання для впровадження справжньої демократії та створення для цього конкретних умов. Структурний реаліст запитав би в нинішній ситуації, чи безпечний світ для демократії, що тоді говорити про те, що демократія безпечна для світу? З приходом демократії інтервенціонізм нації-імперії починає розквіт уяви. Цей ефект значно посилюється тепер, коли Сполучені Штати стали переважаючою як єдина демократична держава. Найблагодніша мета війни - відновлення миру. Якщо умов миру немає, то за таких обставин існує ймовірність того, що країна, де ці умови можуть бути створені, піддається спокусі їх дотримання. За словами К. Вальца, «мир зберігається завдяки

тонкому балансу між внутрішніми та зовнішніми обмеженнями. Там, де влада є надлишком, буде бажання використати її та страх слабшої сторони» [37].

Розвиток колективних міжнародних утворень, спрямованих на захист спільних інтересів (таких як НАТО), вніс суттєві зміни в теоретичні підходи до міжнародних проблем. У зв'язку з цим концепція Річарда Коена вимагає, щоб безпека у співробітництві охоплювала всі елементи колективної безпеки та колективної оборони, одночасно винаходячи нові стратегії вирішення конфліктів у сучасний час. Коли колективна безпека пов'язана із захистом від агресії між державами-членами, а колективна оборона - захистом від агресивних дій за межами держав-членів, кооперативна безпека поєднує ці два аспекти та йде далі, щоб активно сприяти стабільності на периферії зони спільної безпеки. Він зазначає, що ці держави готові застосувати силу для захисту спільних інтересів навіть проти країн, які не входять до системи. Права людини в цій системі згадуються лише обмежено, зокрема в контексті операції НАТО в Косово [22].

Отже, хоча підхід Р. Коена базується на ідеалізмі та лібералізмі, він досить близький до реалізму, але не охоплює деякі його ключові аспекти, як-от поміркованість та обережність, необхідність враховувати наслідки політичних рішень та врахування законних інтересів інших учасників.

Поняття безпеки людини, яке тісно пов'язане з «кантіанським» підходом до кооперативної безпеки, виглядає дещо унікальним. За словами Ллойда Екворті, який на той час обіймав посаду міністра закордонних справ Канади, безпеці людини загрожує зростання внутрішніх конфліктів, які включали нові громадянські конфлікти, а також порушення прав людини, злочинність, розповсюдження наркотиків, погіршення стану навколишнього середовища, хвороби, а також тероризм. Це висуває нові вимоги до стратегій у сфері безпеки [23].

Поява колективних утворень принесла нове випробування погляду на структурний реалізм, який часто вважають помилковим, оскільки він не надає достатньої цінності інституціям. У цьому Вальц вказує на НАТО, показуючи, як

міжнародні інституції використовуються для досягнення національних цілей [37].

У колишньому багатополарному світі ядро альянсу було утворено кількома державами порівнянної сили. Їхній внесок у безпеку один одного був дуже великим через однакові величини. Оскільки головні союзники були тісно залежні у військовому плані, відмова одного з них зробила інших більш вразливими для альянсу, що кидає виклик.

Одна з двох країн, Сполучені Штати чи Радянський Союз, забезпечувала більшу частину безпеки для своєї сторони. Вихід Франції з військового командування НАТО або Китаю з Варшавського договору мало змінив цей основний баланс. Фактично, на початку холодної війни про існування монолітної комуністичної загрози, що походить від могутності Радянського Союзу та Китаю, американські лідери багато говорили стурбованими тонами, але розпад блоку все змінив. Жоден американський чиновник не сказав, що після виходу Китаю США можуть безпечно скоротити свій оборонний бюджет на 20 відсотків, або 10 відсотків, або навіть 1 відсоток. Жоден американський чиновник не сказав, що вихід Франції з військової сторони НАТО призведе до збільшення військових витрат. НАТО і Варшавський договір були альянсами не старомодного типу, а гарантійними.

Закінчення холодної війни швидко змінило поведінку держав Альянсу. На початку липня 1990 року НАТО оголосило, що альянси «розроблять нові плани збройних сил у тандемі з змінами в Європі». До кінця липня в односторонньому порядку, не чекаючи таких планів, основні європейські члени НАТО оголосили про суттєві скорочення своїх військових контингентів. Навіть удавання продовжувати діяти як альянс у визначенні військової політики зникло.

Водночас НАТО - це договір, укладений державами. Реалісти, бачачи, що альянс НАТО втратив свою основну функцію, розглядали б його більше як механізм продовження американського впливу на зовнішню та військову політику європейських держав. Той факт, що він виживає, що він

розширюється, багато говорить про американську силу та вплив і дуже мало про інституції як багатосторонні організації. Той факт, що Сполучені Штати можуть підтримувати життєзабезпечення анахронічної інституції, є яскравою ілюстрацією того, як міжнародні інституції створюються та підтримуються потужнішими державами, щоб служити їхнім уявним або неправильно сприйнятим інтересам. Слабшим державам дуже важко змусити інститути служити їхнім власним цілям, особливо в питаннях безпеки. Таким чином, структурний реалізм розкриває те, що приховує теорія ліберального інституціоналізму, що міжнародні інституції головним чином представляють національні, а не міжнародні інтереси. Розширення НАТО підвищує ставки на військову участь, розширює відповідальність і посилює тягар пакту. Новачкам потрібен не тільки захист організації, але й посилення можливих ризиків дестабілізації діяльності поблизу її кордону. Тому вибухи на Балканах, зіткнення в Молдові та війна в Україні є проблемами для НАТО, а не лише для Європи. Відсутність європейської ініціативи змушує американців думати, що вони повинні взяти на себе ініціативу, якщо хочуть зберегти авторитет НАТО. Залучення прикладу використання НАТО для ілюстрації актуальності реалізму після холодної війни є жахливим уроком. Переможець у холодній війні та єдина супердержава світу, що залишилася, діяла типово нестримано. За відсутності протилежних сил візьмуть гору внутрішні державні імпульси, чи то підігріті ліберальними амбіціями, чи чимось іншим. Реалістична помилка полягала в припущенні, що кінець холодної війни означатиме кінець НАТО не тому, що реалістична теорія неправильно тлумачила міжнародну політику, а тому, що вона недооцінила американську помилку. Виживання та розширення НАТО не ілюструє дефекти структурних аргументів, а скоріше їх обмеженість. Структури можуть формувати і штовхати, але вони не визначають дії держав. Найсильніша держава з усіх інших може дозволити собі вирішувати, чи буде її політика керуватися структурним тиском, і скористатися можливостями, які пропонують структурні зміни, з невеликим ризиком короткострокових негативних наслідків. Таким чином, сильні держави використовують інститути,

включно з тлумаченням закону, у своїх власних цілях. Таким чином, балансування станів не є неминучим. Водночас гегемоністське державне керівництво перешкоджає балансуванню сил у Європі.

Таким чином, постулат структурного реалізму полягає в тому, що міжнародні інституції є витвором сильніших держав і в такому вигляді виживають до тих пір, поки вони відображають основні інтереси творців або сприймаються як такі. Тим часом або міжнародні норми, правила та інститути залишаються в тісній пропорції з початковим розподілом влади, або вони зазнають невдачі. Це пояснюється тим, що план НАТО змінювався й спирався на різні інтелектуальні шляхи, від ідеалізму до політичного реалізму, засновані на тому, як НАТО відповіла на агресивну політику Російської Федерації в Чорноморському регіоні.

РОЗДІЛ 2 СТРАТЕГІЧНІ ПІДХОДИ НАТО ДО БЕЗПЕКИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ЕВОЛЮЦІЯ, ВИКЛИКИ ТА ГЕОПОЛІТИЧНА ВЗАЄМОДІЯ

2.1. Чорноморський регіон у фокусі НАТО: еволюція стратегічних підходів, загрози безпеці та регіональні пріоритети (2014–2024)

Важливість Чорноморського регіону як головного перетину коридорів зазвичай завжди відзначалася через його стратегічне значення, і протягом багатьох часів воно привертало увагу ширшої міжнародної спільноти, а також ключового учасника глобальної безпеки, НАТО. Важливість цього регіону, перш за все, для альянсу полягає в тому, що після анексії Криму та початку війни на сході України, актуальність цього регіону набула нового сенсу, оскільки члени НАТО та їхні партнери в цьому регіоні відчули більш пряму загрозу з боку Росії. Водночас у 2014 році альянс розглядав це не як «поштовх» до поглиблення євроатлантичної інтеграції країн цього регіону, а радше як привід для перегляду своєї політики та підходів щодо підвищення рівня безпеки своїх держав-членів, що оточують Чорноморський простір, і посилення співпраці з країнами-партнерами. У 2014 році, коли альянс був загальмований нерозумінням регіональних загроз і викликів, які існували на той час з боку Росії, це призвело до того, що Туреччині довелося ще більше зміцнити свою позицію щодо регіонального лідера, оскільки на той час присутність Румунії та Болгарії не означала присутності НАТО в регіоні. У цьому контексті тягар всередині альянсу лежав на Туреччині, оскільки альянс делегував цій країні питання безпеки в регіоні [13].

Таким чином, нині найбільш вразливим сектором альянсу є Чорноморський регіон, який все більше піддається військовому зондуванню з боку Росії, що, у свою чергу, привертає більшу увагу як НАТО, так і решти міжнародної спільноти, включаючи Європейський Союз [14].

Після того, як Болгарія та Румунія приєдналися до НАТО у 2008 році, альянс набув статусу головного актора, який співпрацює з зацікавленими

країнами та іншими гравцями в питаннях, пов'язаних з безпекою в Чорноморському регіоні та конфліктом на безпосередній периферії. Події 2014 року та повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році поставили регіональну безпеку на перше місце порядку денного Альянсу. Однак навіть у цьому пріоритеті Альянс на сьогоднішній день підтримує двосторонні відносини з країнами регіону і досі не має колективного бачення стратегії Чорного моря, яка стоїть окремо. Таким чином, це дає підстави детально проаналізувати всі саміти НАТО з 2014 по 2023 рік, а також нову Стратегічну концепцію 2022, щоб розпізнати траєкторію підходів до безпеки Чорного моря та реалії загрози. Уважний погляд на позицію чорноморських держав, насамперед Туреччини та росії, у регіоні є важливим для розуміння їхньої політики та її впливу на безпеку регіону. Оскільки росія має великий вплив у Чорному морі для анексії Криму, це має першочергове значення. В принципі, загроза має бути з боку Туреччини, яка є членом Альянсу і має відповідати за свою роль у Чорноморському регіоні. Але це відповідальний гравець, який проводить політику інтересів.

Варто також розглянути співпрацю між Україною та НАТО в регіоні. Безпеку України, як країни-претендента на членство в НАТО, мають забезпечувати також ті країни, які є членами Альянсу. У більшості членів НАТО це формулюється так: «НАТО повністю підтримує невід'ємне суверенне право України на самооборону та вибір власних засобів і заходів для забезпечення своєї безпеки, а євроатлантична інтеграція України є перспективним шляхом подальшого наповнення цього простору безпекою» [29]. З моменту незаконної анексії Криму Росією в 2014 році між НАТО та Україною відбулося більш активне партнерство в кількох стратегічно важливих сферах, які пізніше були реконфігуровані в контексті повномасштабного вторгнення Росії в 2022 році. Тому співпраця країни з альянсом є стратегічним курсом на гарантію стабільності та безпеки в регіоні. Це також підтверджує необхідність узгоджених дій у збереженні міжнародної безпеки та зміцненні

єдності перед обличчям сучасних викликів і загроз. Тому в роботі більш детально розглядається питання та перспектива майбутнього членства України в Організації Північноатлантичного договору. Дискусія приділяє дещо незначну увагу ще одній великій українській ініціативі, що розробляється, Кримській платформі, метою якої є розвиток дипломатичних наступальних дій для деокупації Кримського півострова. Далі розглядається Чорноморська стратегія для України, яка зараз знаходиться в розробці, але вже підкреслюється її значення не лише для прибережних держав Азово-Чорноморського регіону, а й для держав Середземномор'я.

2.2. Етапи формування Чорноморської стратегії НАТО: від подій 2014 року до сучасних викликів

У зв'язку з цим слід знати, що хоча дві країни з виходом до Чорного моря стали повноправними членами Альянсу, чітка роль регіону в НАТО не була визначена. Крім того, партнерство та переговори більшою мірою відбувалися на рівні окремої країни, хоча вчені стверджували, що «хоча регіоналізм роками фігурував у програмах партнерства НАТО, не було проектів чи угод про співпрацю, зосереджених лише на Чорноморському регіоні. Це також стосувалося війни в Грузії після 2008 року та окупованих росією Південної Осетії та Абхазії. НАТО дивилося на цю територію здебільшого з огляду на те, як вона пов'язана з Росією, не враховуючи інтересів інших, хоча Грузія отримала підтримку від друзів щодо її землі та свободи в рамках кордонів, прийнятих у всьому світі, НАТО не бачило в акті агресії га країну в регіоні великої небезпеки та хотіло все виправити шляхом розмов і спільної роботи.

Після ухвалення нової стратегічної концепції у 2010 році ситуація дещо завадила змінам: Чорноморський регіон все ще залишався поза сферою діяльності НАТО, хоча партнерство з країнами регіону було артикульоване. У концепції підкреслювалося, що країни-члени мають спільні відносини з росією, Україною та Грузією, Західними Балканами, Близьким Сходом та

Середземномор'ям, але недостатньо уваги приділено Чорноморському регіону, хоча він і входить до стратегічної зони інтересів. Як висловила аналітик з питань міжнародної безпеки Ганна Шелест у статті, опублікованій в науковому журналі «Українська призма», «Згідно з якою Туреччина розмежовувала свої обов'язки як члена НАТО та переслідувала національні інтереси, що стосувалися Чорноморського регіону, який тоді був переважно предметом історичної спадщини та національної ідентичності Туреччини» [33].

Треба сказати, що 2014 рік був часом великих змін, які тоді відбулися в політиці Північноатлантичного альянсу щодо Чорноморського регіону. Незважаючи на те, що спільного бачення та чіткого плану не було, Альянс та його члени почали виділяти сферу особливого інтересу та висвітлювати план НАТО щодо неї окремо від основного партнерства. Хоча питання, чи розглядає НАТО Чорноморську зону як власне місце виконання обов'язків чи лише сусідній регіон, залишається відкритим. Таким чином, ці інциденти змусили країни-члени переглянути існуючу оборонну політику Балтійського регіону, який наразі є найбільш критичною проблемою безпечного оточення, та об'єднати більш чіткі кроки для зміцнення Чорноморського регіону, який зараз, як ніколи, потребує правильно визначеної стратегії та підходів до оборони. Причини відсутності стратегії - членство не всіх країн регіону в НАТО, а також високий рівень потенційних бойових дій, що характеризує потенціал території («заморожений» конфлікт у Південній Абхазії та Осетії, повномасштабна війна в Україні та анексія Криму в 2014 році), а також деякі специфічні обмеження, встановлені Конвенцією Монтре (1936). Все, що потрібно для створення послідовного, ефективного плану для Чорноморського театру, який дуже складно скласти.

Цей контекст можна розпочати з аналізу Уельського саміту 2014 року, на порядку денному якого було питання реагування на поточні реалії, з якими зіткнулася міжнародна спільнота. Слід підкреслити, що альянс виявився погано підготовленим до протистояння викликам, враховуючи співпрацю Росії у

підтримці миру та стабільності в регіонах, які мають для нього першочергове значення, тобто в Балтійському та Чорному морях. У декларації засідання зазначено, що Альянс вважає Чорне море місцем геополітичної напруги через порушення росією міжнародного права щодо Грузії та Молдови, а також порушення статуту ООН, Гельсінського заключного акту та інших міжнародних норм. Однак, оскільки три прибережні держави були членами НАТО, Альянс не претендував на безпосереднього учасника вирішення проблем Чорноморського регіону. Натомість він поклав основну відповідальність на самі прибережні держави [31]. Це для поглиблення діалогу з Росією, за який виступають багато країн, щоб уникнути нових загроз і порушень існуючих домовленостей. Безумовно, суперечки всередині організації продовжують перешкоджати посиленню присутності сил швидкого реагування в Чорноморському регіоні, але кроки для зміцнення країн регіону були окреслені, і, визнаючи виклики, НАТО на саміті в Уельсі вжила необхідних заходів для підвищення готовності, надійності та оперативної ефективності об'єднаних сил. Ці кроки включали створення сил швидкого реагування, які могли б мобілізувати свою повітряну, морську та сухопутну зброю протягом кількох днів перед обличчям небезпеки. Це дало початок плану дій готовності НАТО.

Після анексії Криму Альянс побачив необхідність підтримувати країни, які не є членами, але складають спільний регіон, який певним чином впливає на безпеку держав-членів. Для візуального відображення передумов такого занепокоєння, вважаємо за доцільне, подати наземний (рис. 2.1) та військово-морський (рис. 2.2) компоненти присутності рф на півострові Крим.

Рис. 2.1 Наземний компонент присутності рф на півострові Крим

Джерело: сформовано автором на основі [29]

Рисунок 2.1 ілюструє детальну карту військової присутності російської федерації в окупованому Криму, зосереджену на сухопутному компоненті.

На мапі відображено розміщення основних російських військових підрозділів та систем озброєння, включно з: зенітно-ракетними системами; протикорабельними ракетними комплексами; військовими підрозділами; підрозділами підтримки; районами дислокації. Мапа відображає системну мілітаризацію півострова росією після 2014 року, що створює постійну загрозу як Україні, так і країнам НАТО у Чорноморському регіоні.

Тоді як на рисунку 2.2 представлено морське угруповання збройних сил російської федерації на тимчасово окупованому півострові Крим із центром у Севастополі — ключовій військово-морській базі РФ на Чорному морі.

Склад військово-морського компонента включає: 4-ту, 11-ту підводні бригади, які забезпечують потенціал підводної присутності та запуск крилатих ракет типу Kalibr; 68-ма бригада охорони прибережних вод, яка відповідає за

захист акваторії та берегової лінії; 41-ша бригада крилатих ракетних кораблів; 197-ма штурмова корабельна бригада, яка виконує завдання морського десанту; 30-та дивізія надводних кораблів та Чорноморський флот .

Рис. 2.2 Військово-морський компонент присутності рф на півострові Крим

Джерело: сформовано автором на основі [29]

Рисунок 2.2 демонструє присутність як надводних, так і підводних засобів, зосереджених на нарощуванні ударного потенціалу в регіоні, що має безпосередній вплив на безпекову ситуацію в Чорноморському басейні та країнах НАТО.

До початку саміту союзники по НАТО не змогли досягти єдиної позиції щодо підходів до реагування на нові загрози, однак згодом розбіжності звузилися переважно до питання вибору тактики стосовно Росії в нових безпекових умовах [14].

Варшавський саміт 2016 року засвідчив появу нових викликів у сфері безпеки та став логічним продовженням Уельського саміту 2014 року. Його підсумки відзначили суттєву трансформацію політики Альянсу у напрямку зміцнення обороноздатності та оперативного реагування. Зокрема, було завершено реалізацію Плану дій щодо підвищення боєготовності, який

модернізував структуру Сил швидкого реагування НАТО і заклав основу для створення ротаційного багатонаціонального контингенту в шести країнах східного флангу Альянсу.

Особливу увагу на саміті у Варшаві приділено Чорноморському регіону. У підсумковому комюніке 2016 року, зокрема в статтях 10, 17 і 23, наголошено на нарощуванні військової присутності Росії в Криму та Чорному морі, що не лише суперечить нормам міжнародного права, а й дестабілізує безпекову ситуацію в Балтійському та Чорноморському регіонах. У порівнянні з декларацією 2014 року, це комюніке демонструє значний прогрес НАТО щодо позиціонування в регіоні [13].

Першим стратегічним кроком стало посилення політичного діалогу з ключовими партнерами – Україною та Грузією. У документі зазначено: «Ми продовжимо аналіз впливу розвитку подій у регіоні на НАТО та враховуватимемо це у формуванні нашої політики. Ми підтримуватимемо зусилля прибережних держав-членів із забезпечення безпеки та стабільності в Чорному морі і водночас поглиблюватимемо діалог з Україною та Грузією» [38].

Другою ключовою ініціативою стало посилення безпекової ролі самого Альянсу в регіоні. У комюніке йдеться про наміри щодо «цільової передової присутності» на південно-східному фланзі, що має стати сигналом рішучості НАТО у зміцненні регіональної безпеки [13; 38].

Загалом Варшавський саміт відзначився рішучими кроками НАТО у відповідь на зростання російської військової активності в Чорноморському регіоні. Вперше питання безпеки країн-членів Альянсу в цьому регіоні було поставлено настільки чітко, а взаємодія з Україною та Грузією — визнана як стратегічно важлива. На південно-східному напрямку було погоджено створення обмеженої передової присутності в Болгарії, Румунії та на чорноморському узбережжі, що включає розгортання багатонаціонального штабу дивізійного рівня в Бухаресті, Румунія.

Комплекс заходів, запропонованих Альянсом, охоплює: місії повітряного патрулювання у Болгарії та Румунії; формування багатонаціональної бригади у Крайові; ротаційну присутність кораблів НАТО в Чорному морі; участь Сил високої готовності та резервних компонентів Альянсу в разі загострення ситуації.

Особлива увага приділена також розширенню військових навчань на суходолі, проведенню спільних тренувань, активізації морської діяльності та вдосконаленню координації дій у трьох вимірах — повітряному, морському та сухопутному [30].

Попри загальне визнання важливості Чорноморського регіону, аналіз результатів Варшавського саміту 2016 року демонструє наявність певної неоднозначності в ухваленні рішень щодо його посилення в обсягах, співмірних із заходами, реалізованими в Балтійському регіоні. Така обережність частково зумовлювалася прагненням НАТО зберегти залишки діалогу та безпекової співпраці з Росією. Адже суттєве зміцнення військової присутності Альянсу в Чорноморському регіоні могло остаточно зруйнувати дипломатичні канали взаємодії та потенційно загрожувало прямим військовим зіткненням, чого НАТО намагався уникати. Відтак, на той момент активізація присутності в регіоні залишалася швидше декларативною, ніж практично реалізованою, навіть попри суттєве погіршення безпекової ситуації, яке потребувало нових підходів і координації дій між союзниками.

У цьому контексті заслуговує на увагу невиконана ініціатива президента України Петра Порошенка щодо створення спільної військово-морської флотилії за участю України, Румунії та Болгарії. Її нереалізація свідчить про те, що заходи зі зміцнення обороноздатності Чорноморського регіону залишилися на периферії порядку денного саміту, спричинивши певні розбіжності серед країн-членів Альянсу. Водночас НАТО чітко наголосив на готовності зміцнювати партнерські зв'язки з Україною, визнаючи її стратегічну роль у регіональній архітектурі безпеки [30].

Брюссельський саміт 2018 року проходив у складній політичній атмосфері, зокрема через жорстку позицію президента США Дональда Трампа щодо фінансових зобов'язань союзників. Незважаючи на напружені дискусії, зустріч виявилася результативною. Лідери країн підтвердили прихильність до стратегічних засад, закладених під час самітів в Уельсі (2014) та Варшаві (2016), і знову акцентували увагу на пріоритетності колективної безпеки та політики стримування. У цьому контексті Альянс визнав необхідність активнішої присутності в Чорноморському регіоні, що зумовило збільшення військово-морської активності НАТО в цьому просторі.

У статті 26 підсумкової декларації зазначено, що було вжито цілу низку конкретних заходів у військово-повітряній і морській сферах з метою посилення стабільності та безпеки. Окремо підкреслювалася готовність до розгортання додаткових підрозділів Альянсу у разі необхідності [29], що свідчить про поступовий, але цілеспрямований підхід до розширення військової присутності НАТО в регіоні та зміцнення оборонних можливостей.

Важливо також, що питання безпеки Чорного моря було інтегровано до загальної стратегії взаємодії з партнерами – Україною та Грузією, що свідчить про посилення спільних зусиль у протидії гібридним загрозам, зокрема в інформаційному, кібернетичному та військовому вимірах, а також про формування довгострокової стратегії забезпечення стабільності на південному сході Європи [13].

Паралельно із цим НАТО продовжував розбудову потенціалу східного флангу загалом. Було розроблено низку ініціатив для підвищення мобільності військ, логістики та взаємодії, зокрема:

- до 2019 року — скорочення термінів отримання дипломатичних дозволів на переміщення військ морем, повітрям і суходолом;
- включення питань організації транскордонних навчань у плани оперативного планування;
- створення до кінця 2019 року спеціального механізму координації

транскордонного переміщення військових підрозділів і матеріально-технічних ресурсів [12].

У 2019 році під час Лондонського саміту НАТО акценти безпекового порядку денного дещо змістилися. Конфлікт із Туреччиною — одним із ключових гравців Чорноморського регіону — через закупівлю російських систем ППО С-400 та військову операцію в Сирії, спричинив помітне напруження в межах Альянсу. Водночас було досягнуто важливих домовленостей щодо оборони східного флангу, зокрема ухвалення Плану оборони Польщі та країн Балтії. Цей документ з'явився як відповідь на зростаючу загрозу з боку Росії після анексії Криму та агресії на сході України.

Незважаючи на те, що ухвалений план переважно фокусувався на північно-східному напрямку, його значення не можна применшувати. Він свідчив про зростаюче усвідомлення необхідності оновлення механізмів реагування НАТО. Водночас посилення уваги до Чорного моря залишалось на розсуд окремих держав-членів, а сам Альянс розглядав регіон у ширшому контексті європейської безпеки, концентруючи основні зусилля на Балтійському просторі [13].

У відповідь на анексію Криму та зміну геополітичного балансу в регіоні, саме Європейський Союз почав формулювати стратегічні підходи до безпеки в Чорному морі, що було відображено в таких документах, як Європейська стратегія безпеки, Європейська морська безпекова стратегія та Стратегія ЄС щодо Чорноморського регіону. Водночас НАТО на цьому етапі утримувався від подібних стратегічних кроків, зберігаючи гнучкість і уникаючи надмірної ескалації у відносинах із Росією

Серед внутрішньоальянсових протиріч, які супроводжували підготовку до Лондонського саміту 2019 року, особливої уваги заслуговує позиція президента Туреччини Реджепа Ердогана. Ще до початку зустрічі він заявив, що підтримає схвалення Плану оборони Альянсу лише за умови визнання курдських Сил самооборони в Сирії терористичною організацією. Попри початкове

блокування, в ході саміту вдалося досягти компромісу, і Туреччина зняла своє вето, що дозволило схвалити відповідний документ.

Лондонський саміт став показовим у плані виявлення розбіжностей між державами-членами НАТО в умовах наростаючої загрози з боку Росії. Такі протиріччя істотно впливають на спроможність Альянсу виробляти цілісну та оперативну стратегічну відповідь. Попри анексію Криму, триваючу війну на сході України (на той час – 2020 рік) та ескалацію в Чорноморському регіоні, НАТО продовжувало підтримувати формальні канали зв'язку з Російською Федерацією. З одного боку, Альянс уникав формального визначення Росії як ворога, натомість акцентувавши на важливості колективної оборони. З іншого – усвідомлення серйозності загрози, яку становить РФ, підштовхувало до активізації оборонних заходів [12].

Брюссельський саміт 2021 року, перший за участі президента США Джо Байдена, ознаменувався поверненням риторики єдності всередині Альянсу. Президент США наголосив на необхідності згуртованості країн-членів перед обличчям гібридної агресії з боку Росії, підкресливши значущість Статті 5 Вашингтонського договору як «священного зобов'язання». Ці заяви стали сигналом відновлення стратегічного лідерства США після періоду відчуження, пов'язаного з політикою адміністрації Трампа.

Одним з ключових рішень саміту стало схвалення нової оборонної стратегії щодо Чорноморського та Балтійського регіонів. Як підкреслив Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг, Чорне море має критичне значення для Альянсу, оскільки в регіоні розташовані три країни-члени – Туреччина, Румунія та Болгарія, а після анексії Криму і нарощування російської присутності необхідним стало посилення повітряної, морської і сухопутної присутності НАТО в регіоні [29].

У цьому ж контексті Румунія була визначена як один із ключових центрів підготовки американських збройних сил у Європі. Під час навчань Стедфаст дефендер-2021, проведених на території 16 країн НАТО, відпрацьовувалися

сценарії швидкого реагування на потенційну агресію з боку Росії. Ці дії мали на меті зміцнити оборону Чорноморського регіону за аналогією з Балтійським, однак їх реалізація залишалася обмеженою через ряд структурних і політичних чинників.

Колишній командувач сухопутних військ США в Європі Бен Ходжес наголосив, що основною проблемою безпеки у Чорноморському регіоні є фрагментованість підходів: країни регіону, які діють поодиночі, намагаючись звернути увагу НАТО на регіональні виклики. Він закликав до консолідованого підходу з боку Румунії, Болгарії, Туреччини, а також партнерів, України, Грузії та Молдови, з метою посилення тиску на Брюссель і Вашингтон та формування узгодженої стратегії протидії рф у регіоні [25].

У рамках саміту також було затверджено Порядок денний НАТО до 2030 року, який акцентував необхідність поглиблення політичних консультацій із партнерами для формування єдиного фронту проти російської агресії. Одночасно було оголошено про підготовку нової Стратегічної концепції НАТО, яку планували представити у 2022 році в Мадриді. Україна була офіційно залучена до процесу її формування [19].

В умовах повномасштабної агресії росії, яка набула нової фази у 2022 році, зростає усвідомлення необхідності перегляду форматів співпраці та акценту на дієві інструменти впливу, зокрема санкційні механізми. Президент США Джо Байден неодноразово наголошував на потребі жорсткої реакції з боку Альянсу, зокрема посилення діалогу з Туреччиною як ключовим чорноморським союзником.

Мадридський саміт 2022 року проходив під гаслом презентації нової Стратегічної концепції НАТО. Основна увага була зосереджена на реакції Альянсу на повномасштабне вторгнення рф в Україну. У підсумковому документі країни-члени рішуче засудили російську агресію як грубе порушення міжнародного права та фундаментальних принципів безпеки. Було висловлено вимогу негайного припинення війни та виведення військ з території України.

На саміті також розглядалися виклики продовольчої та енергетичної безпеки, спровоковані агресією РФ. НАТО задекларувала підтримку глобальних ініціатив з експорту українського зерна та пом'якшення продовольчої кризи [29].

Важливим кроком стало також посилення взаємодії НАТО з ЄС у сфері оборони. Обидві організації, визнаючи зміну стратегічного середовища, синхронізували свої підходи: ЄС ухвалив Стратегічний компас, тоді як НАТО представила нову Стратегічну концепцію. Важливою заявою стало продовження політики «відкритих дверей» — Швеція та Фінляндія отримали офіційні запрошення до Альянсу, що зміцнило східний і північний фланг НАТО.

Однак, незважаючи на досягнення, Чорноморський регіон залишився поза фокусом саміту. Концентрація уваги переважно була спрямована на Балтійський напрям, зокрема через процес приєднання Швеції та Фінляндії. У той час як російська військова активність у Чорному морі посилювалася, включаючи незаконний видобуток ресурсів та атаки на українську портову інфраструктуру, Альянс продовжував уникати прямої конфронтації. Хоча було задекларовано готовність до діалогу з РФ, практика свідчить про неефективність цього підходу: Росія послідовно демонструє небажання до переговорів і продовжує нарощувати мілітаризацію регіону.

У цьому контексті постає потреба у формуванні нових, більш дієвих стратегій НАТО щодо Чорного моря. Альянс має переосмислити свою політику стримування і не допустити перетворення Чорного моря на «внутрішнє море» Російської Федерації.

2.3. Геополітична динаміка Чорноморського регіону: взаємодія та суперечності у стратегіях Туреччини і росії

Для Туреччини безпека Чорноморського регіону продовжує займати важливе місце в її політичному порядку денному. Країна, яка має велику берегову лінію вздовж Чорного моря та суттєві претензії на виключну економічну зону, регулює доступ інших країн до Чорного моря відповідно до Конвенції Монтре 1936 року. Туреччина асоціює цей договір як зі своїм суверенітетом, так і з регіональною безпекою, оскільки він є одним із основоположних документів Турецької Республіки. Як передбачено Конвенцією, наприклад, держави, які не мають виходу до моря, зобов'язані заздалегідь повідомляти Туреччину про проходження військових кораблів у мирний час, і таким суднам держав, які не мають виходу до моря, дозволяється залишатися в Чорному морі протягом максимум 21 дня з обмеженнями їх тоннажу.

Тому можна стверджувати, що щодо безпеки Чорного моря Анкара прагне встановити сприятливу рівновагу між позиціями Росії та НАТО, посилюючи свій стратегічний контроль над протоками Босфор і Дарданелли, які є єдиним каналом, що з'єднує Чорне море зі Світовим океаном. Основою підходу Туреччини до регіонального контексту є непохитна відданість Конвенції, відстоювання обмежувальної методології у вирішенні проблем військово-морської безпеки в Чорному морі, водночас протидія будь-якій формі інтернаціоналізації. Зокрема, Туреччина протидіє збільшенню присутності НАТО в Чорноморському регіоні, стверджуючи, що таке розширення неминуче призведе до ескалації напруженості в регіоні. Історично Турецька Республіка перешкоджала ініціативі щодо розширення операції Альянсу «Активні зусилля» в Чорному морі, а в 2016 році не підтримала пропозицію Румунії щодо створення Чорноморської флотилії під проводом НАТО. Натомість Туреччина запропонувала власну ініціативу під назвою «Чорноморська гармонія», яка відображала вищезгадану пропозицію, але включала одну важливу відмінність -

участь Росії. Отже, можна зробити висновок, що росія та Туреччина досягли подібного компромісу, фактично виключивши залучення інших держав до своєї регіональної політики.

НАТО стикається з проблемами у збільшенні своєї присутності в Чорноморському регіоні, особливо з огляду на те, що дві країни-члени межують із цією територією разом із Туреччиною. Натомість Росія зміцнила свої позиції шляхом незаконної анексії Криму та співпраці з Туреччиною. Отже, ці дії Республіки створюють значні ускладнення для Альянсу з точки зору безпеки.

Турецькі політологи відзначають, що історична позиція Туреччини в Чорному морі була зосереджена на збереженні статус-кво, протидії залученню держав поза Чорноморським регіоном і, таким чином, на зміцненні спільного володіння Чорним морем з Росією. Як зазначив Хабер: «Політика Туреччини в регіоні суворо дотримується Конвенції Монтре, тому будь-яке розширення військово-морської діяльності НАТО за межі існуючих ініціатив розглядається Анкарою як небезпечна спроба змінити статус-кво та дестабілізувати регіон». Хоча турецький уряд зазвичай підкреслює свою готовність співпрацювати в рамках різних багатосторонніх платформ для зміцнення миру та стабільності в регіоні, він рішуче відкидає спроби будь-якої нерегіональної держави посилити присутність своїх військово-морських сил у «нейтральному» Чорному морі. У світлі взаємодії Анкари з Брюсселем і Вашингтоном турецька влада сприймає посилення присутності НАТО вздовж кордонів Східної Європи, зокрема в Чорному та Азовському морях, не як гарантію, а як потенційну загрозу національній безпеці. Крім того, незважаючи на численні проекти співпраці, партнерство між Туреччиною та Росією не вважається критично значущим. Отже, можна зробити висновок, що зовнішня політика Анкари, спрямована на досягнення регіонального лідерства, є особливо прагматичною, оскільки вона прагне просувати власні інтереси через стратегію м'якого балансування між ключовими глобальними гравцями.

Важливо визнати, що незаконна анексія Криму суттєво змінила баланс сил у регіоні, зокрема через розширення військової присутності Росії в Азово-Чорноморському басейні, східному Середземномор'ї та на Близькому Сході. Ця зміна фактично поклала край відносній морській перевазі Туреччини, яка зберігалася з часів холодної війни. Після окупації Криму Росія посилила свій вплив на Туреччину, вийшовши за межі простих економічних факторів і продемонструвавши свою військово-морську силу. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року ознаменувало пік погіршення середовища безпеки в Чорноморському регіоні, поставивши його в складну геополітичну скруту, що збіглося з визнанням Туреччиною свого домінування в цих водах. Отже, Анкара обрала зважений підхід до протидії ескалації впливу Росії, водночас дотримуючись подвійної стратегії стримування та діалогу з Росією, а також посилюючи військову співпрацю з Україною.

Описуючи відносини між Туреччиною та Росією, важливо визнати складну політичну динаміку, де спільні інтереси та спільні проекти існують поряд із основоположним протистоянням, що виникає через суперечливі регіональні амбіції. Обидві країни розвивають партнерство в Чорноморському регіоні, зокрема щодо транзиту енергоресурсів, що, важливо підкреслити, ставить Туреччину в положення часткової залежності. Проактивні регіональні стратегії, які використовують обидві країни, призводять до конкуруючих інтересів: Туреччина прагне утвердити своє панування на територіях колишньої Османської імперії, а росія прагне поширити свій вплив на Близький Схід і Північну Африку.

Вивчаючи конфлікти інтересів, які існують між росією та Туреччиною, важливо визнати їхню підтримку протилежних фракцій у регіональних суперечках, зокрема в Сирії та Лівії, що сприяє напруженню та потенційній конфронтації. Зокрема, військове стримування Росії в Сирії чинить непрямий військовий тиск на Туреччину. Крім того, участь Росії в карабаському конфлікті та її союз з Вірменією прямо суперечать інтересам Туреччини та

становлять загрозу її безпеці, особливо з огляду на те, що Азербайджан є стратегічним партнером Туреччини [18].

Отже, динаміка між Туреччиною та Росією формується складними відносинами, що характеризуються як співпрацею, так і суперництвом, спільними інтересами поряд із суперечливими пріоритетами, що зрештою призводить до регіональної напруженості, яка змінюється залежно від конкретних обставин у регіоні. Туреччина опинилася в складному становищі: у той час як вона підтримує зв'язки з державою-агресором через свою залежність від Росії, розглядаючи цю країну як «ринок для продажу» та дотримуючись спільної точки зору на регіональні справи, вона водночас займає протилежні позиції в різних конфліктах з Росією та утримується від підтримки агресії, спрямованої проти України.

Розглядаючи позицію Туреччини в контексті російсько-української війни, стає очевидним, що Анкара приєднується до Києва щодо принципів суверенітету та територіальної цілісності України, про що свідчить її послідовна підтримка України у відповідних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН. Тим не менш, важливо підкреслити, що, намагаючись уникнути загострення відносин з державою-агресором, Туреччина вирішила утриматися від голосування щодо призупинення членства Росії в Раді безпеки Європи. Крім того, подібно до своїх дій у 2014 році, Туреччина утрималася від участі в західних санкціях, накладених на Росію після 24 лютого 2022 року. Через підтримку діалогу з росією Туреччина позиціонувала себе як посередника між РФ та Україною, тим самим відіграючи значну роль у динаміці між двома країнами в регіоні. Доречною ілюстрацією цього посередництва є триваючі дискусії щодо звільнення українських військовополонених, які залишаються центральним моментом в українсько-турецьких відносинах.

Завдяки посередництву Туреччини у 2022 році вдалося домогтися повернення з російського полону командирів полку «Азов», які відповідно до попередніх домовленостей мали залишатися на території Туреччини до

завершення війни. Ще одним ключовим напрямом турецького посередництва стала ініціатива зі створення «Зернового коридору». Цей механізм дозволив Україні експортувати зернові надлишки, що накопичилися внаслідок російської блокади українських портів, а також забезпечити збут нового врожаю сезону 2022–2023 років [4]. Незважаючи на те, що Росія неодноразово порушувала умови угод і згодом взагалі вийшла з ініціативи до завершення її дії, проєкт було реалізовано частково, що засвідчило вагому роль Туреччини як регіонального посередника та глобального актора.

У цьому контексті вторгнення Росії в Україну надало Туреччині унікальну можливість зміцнити свої позиції не лише як нейтрального посередника, а й як впливового гравця у Чорноморському регіоні. Зовнішньополітична концепція Туреччини базується на принципі «активного нейтралітету», що дозволяє Анкарі балансувати між співпрацею із Заходом та збереженням відносин із Росією. Проте підтримання цього балансу ускладнюється в умовах ескалації війни, зростання агресивності Росії та поширення конфлікту на ширші простори Чорноморського регіону. Залежність Туреччини від РФ в енергетичній, туристичній і торговельній сферах створює додаткові виклики. Компроміс на користь Росії завдав би значної шкоди репутації Анкари, а також суттєво послабив би її регіональне лідерство.

Чорноморський регіон традиційно відіграє стратегічну роль у геополітичних амбіціях Росії, який слугує не лише виходом до Середземного моря та Світового океану, а й плацдармом для експансії у напрямку Південної Європи та Близького Сходу. Протягом усієї історії Росія прагнула встановити контроль над регіоном, що зумовлювало перманентне суперництво між Росією, Туреччиною та європейськими державами [16]. У сучасних умовах центр цього протистояння змістився на Україну, яка після розпаду СРСР набула вирішального значення в регіоні завдяки своєму суверенітету над Кримом, розгалуженій портовій, транспортній і військовій інфраструктурі та потужному економічному потенціалу.

Російська зовнішня політика в регіоні є відкрито експансіоністською, що підриває норми міжнародного права та дестабілізує систему європейської безпеки. Війна росії проти Грузії (2008), анексія Криму (2014), подальша агресія на сході України та повномасштабне вторгнення 2022 року стали ключовими маркерами цього процесу. Мілітаризація Криму, модернізація Чорноморського флоту, посилення Південного військового округу Росії значно змінили баланс сил у регіоні, дозволивши рф проєктувати свою силу в Європі, на Близькому Сході та в Південно-Східній Європі.

Ускладнення ситуації поглиблюється через обмеження, встановлені Конвенцією Монтре (1936), яка регулює доступ військових кораблів нечорноморських країн до регіону. Це значно обмежує потенціал НАТО у швидкому реагуванні та змушує організацію зосереджуватися на підтримці партнерських держав (України, Грузії, Молдови) й ротаційній присутності окремих сил.

Агресивна політика рф у Чорноморському регіоні часто суперечить інтересам інших держав, передусім України. Для нашої держави регіон є критично важливим з огляду на національну безпеку, економіку та інтеграцію в євроатлантичні структури. Контроль над виходом до Чорного і Азовського морів забезпечує стратегічні можливості для торгівлі, логістики та геоекономічного позиціонування України у світі. Морські шляхи слугують важливими каналами експорту українських товарів, зокрема до Туреччини, Грузії, країн Азії та Близького Сходу [5].

У цьому світлі російська політика щодо Чорноморського регіону значною мірою концентрується на питанні Криму. Як зазначає Глебов [1], інтерес Москви до Криму зумовлений передусім його значенням як бази Чорноморського флоту, зокрема в Севастополі, що є стратегічною точкою для проєкції військової сили та забезпечення контролю над морськими комунікаціями (рис. 2.3).

Варто зазначити, що Чорноморський флот ще з 1995 року був предметом тривалих і суперечливих переговорів між Україною та росією щодо розподілу військово-морських активів, включно з кораблями та матеріальною інфраструктурою. Відповідно до Угоди про Чорноморський флот, підписаної 9 червня 1995 року, російська федерація отримала 81,7 % флоту колишнього СРСР, тоді як на частку України припало лише 18,3 %. Однак питання функціонування російської військово-морської бази на території України значною мірою виходило за межі суто військового чи договірного контексту (рис. 2.4).

Рис. 2.3 – Базові діапазони з авіаційної бази НАТО

Джерело: сформовано автором

Як справедливо зауважує Глебов С. [4], корінь проблеми полягав не лише в юридичних чи технічних аспектах розподілу флоту, а насамперед — у відмові Росії повною мірою визнавати суверенітет України над Кримом і містом Севастополь. Саме ця позиція створювала хронічну напругу у відносинах між двома державами та закладала основу для подальших територіальних претензій та військової експансії.

У контексті російсько-українських відносин росія стала останньою державою, яка визнала суверенітет України над Кримом і Севастополем, і зробила це лише після досягнення домовленостей про тимчасове перебування Чорноморського флоту РФ у Севастополі до 2017 року. Як зазначає дослідник, політична кон'юнктура змінилася на користь Росії у 2010 році, коли до влади в Україні прийшов Віктор Янукович. За його президентства було укладено «Харківські угоди», які подовжили базування флоту до 2042 року, що фактично «розв'язало руки» російським елітам у реалізації своїх геостратегічних інтересів на чорноморському напрямі. Одночасно відмова Януковича від курсу на вступ до НАТО стала критичним сигналом, який укріпив за Росією роль «єдиного захисника» України від нібито зовнішньої загрози. Саме цей фактор, згідно з висновками науковця, став визначальним у подальшій анексії Криму та агресивній політиці рф.

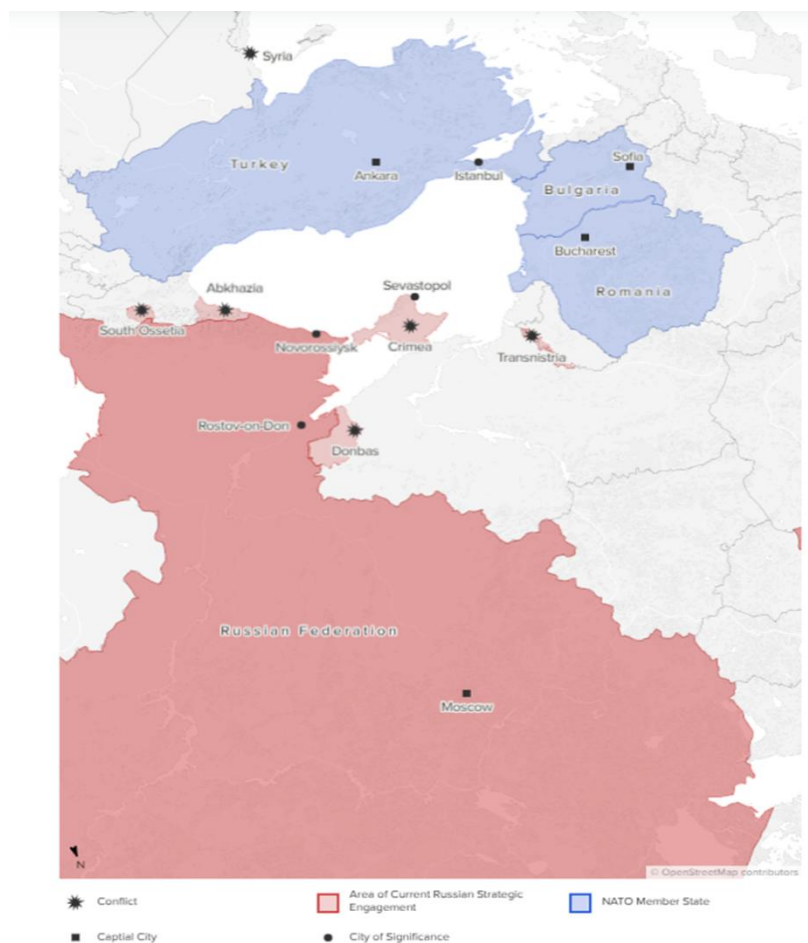

Рис. 2.4 Чорне море з позиції росії

Джерело: сформовано автором

Анексія Криму у 2014 році та подальша гібридна агресія росії проти України, що у 2022 році переросла у повномасштабне вторгнення, відкрили для Росії шлях до реалізації ключових цілей морської стратегії – встановлення повного контролю над Чорноморським басейном. Ці цілі можна умовно поділити на три основні блоки:

– Військово-політичні цілі – передбачають домінування у політичних процесах в країнах-сусідах та стримування впливу США, ЄС і НАТО. Особлива увага зосереджена на Туреччині та Болгарії як членах Альянсу. У російській політичній риторичі це обґрунтовується потребою «захисту» кордонів від розширення НАТО та протидією західним загрозам національній безпеці. У цьому контексті активно використовується дискурс «відновлення великої держави». Згідно з положеннями Військово-морської доктрини РФ, передбачається модернізація Чорноморського флоту, розбудова інфраструктури в Криму та на узбережжі Краснодарського краю, а також розвиток морських баз з урахуванням регіонального потенціалу [4].

– Економічні інтереси, зокрема в енергетиці – контроль над морськими природними ресурсами, геологічною розвідкою, видобутком корисних копалин та морськими біоресурсами.

– Логістичні пріоритети – контроль за морськими торговельно-енергетичними маршрутами, які з'єднують Європу з країнами Азії. Особлива увага приділяється розвитку портової та прибережної інфраструктури Криму як елементу глобальної логістичної мережі, що забезпечує транзит енергоносіїв та реалізацію міжнародних транспортних коридорів [4].

Єдиним реальним регіональним конкурентом Росії в Чорному морі залишається Туреччина, яка контролює стратегічні протоки Босфор і Дарданелли, має потужну портову інфраструктуру та ресурси, а також є ключовим учасником турецько-азербайджанського оборонного союзу й членом НАТО.

Для реалізації своєї політики в регіоні російська федерація задіює комплексний арсенал інструментів – від економічного і дипломатичного тиску до інформаційно-психологічного впливу та військової сили. При цьому особливу роль відіграє саме військовий компонент, який служить засобом стримування зміцнення позицій НАТО.

Як зазначає Сіновець С., російська воєнна доктрина розглядає ймовірну конфронтацію з Альянсом не як абстрактну загрозу, а як потенційний розвиток подій у випадку кризи, що виникла внаслідок конфлікту з третіми країнами – наприклад, Грузією чи Україною.

Із 2014 року російська ядерна риторика також зазнала трансформацій. Якщо раніше ядерна зброя розглядалася як крайній інструмент для припинення конфлікту, то нова воєнна доктрина, прийнята після анексії Криму, передбачає концепцію «звичайного стримування» – можливість участі у військових конфліктах без застосування ядерної зброї, але з наявним ризиком її використання [11]. Водночас нова стратегія Росії зменшила прозорість умов, за яких можливе ядерне застосування, залишаючи цей інструмент як засіб невизначеного тиску на Захід.

Після захоплення Криму потенціал Росії в Чорному морі істотно зріс. Півострів фактично перетворено на потужний військовий форпост із розвиненою інфраструктурою, що дозволяє Чорноморському флоту здійснювати наступальні операції та проєктувати силу на Балкани, Східну Європу й Середземномор'я. Як зазначає Сіновець С. [11], озброєння, розміщене на російських кораблях у регіоні, здатне уражати території більшості країн НАТО. Розгортання чотирьох дивізіонів ЗРК С-400 та берегової ракетної системи «Бастіон» з ракетами «Онікс» дозволяє Росії контролювати більшість акваторії Чорного моря.

За свідченням Клименка Р. [11], російські військові навчання із застосуванням ракет «Калібр» і «Кинджал», що відбулися в акваторії Чорного моря та на південному заході Криму, залучили близько сотні кораблів

Чорноморського та Каспійського флотів, підводний човен, понад 40 літаків і вертольотів. Така масштабність навчань свідчить про амбіції Росії щодо домінування в морському середовищі регіону.

У підсумку можна констатувати, що Росія поступово зміцнює контроль над Чорним і Азовським морями, а зростання мілітаризації та воєнного потенціалу РФ у цьому регіоні становить серйозну загрозу європейській безпеці загалом (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Російські війська у Великому Чорноморському регіоні

Джерело: сформовано автором

Чорноморський регіон виступає одним із ключових майданчиків, де Росія систематично тестує межі стійкості та поступливості європейських демократій. Геополітична напруга, зумовлена агресивною зовнішньою політикою росії, ускладнює врегулювання як активних, так і заморожених конфліктів, стримує зусилля щодо боротьби з сепаратизмом і створює додаткові перешкоди для ефективного функціонування механізмів колективної безпеки.

Одним із інструментів впливу, який активно використовується росією в регіоні, є економічна ізоляція України. Зокрема, починаючи з 2014 року, російська федерація заборонила своїм компаніям використовувати українську

портову інфраструктуру для експорту зернових, що спричинило суттєвий зсув транспортно-логістичних потоків. Зокрема, уже у 2018 році порти півдня росії вийшли на пікові показники перевалки — обсяги зросли вдвічі порівняно з періодом до введення заборони, тоді як українські порти в Бердянську та Маріуполі функціонували із серйозним недовантаженням.

Наслідки російської агресії 2014 року, особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, лише посилили економічний тиск на Україну. Росія заблокувала ключові українські морські порти, через які до війни здійснювалося понад 90 % експорту зернових. Ці дії стали частиною стратегії гібридної війни, спрямованої на підрив економічного потенціалу України та поглиблення кризи продовольчої безпеки на глобальному рівні.

2.4. Співробітництво Україна-НАТО з 2014 року до сьогодні

Співпраця між Україною та НАТО розпочалася у 1991 році, одразу після здобуття Україною незалежності. У тому ж році Київ приєднався до Ради Північноатлантичного співробітництва, а вже у 1994 році став учасником Програми «Партнерство заради миру» — ключового інструменту взаємодії Альянсу з країнами-партнерами. Значним кроком уперед стало підписання у 1997 році Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка заклала основу для інституалізованого політичного діалогу. Подальший розвиток відносин зафіксовано у 2009 році, коли було подано заявку на внесення змін до Хартії з метою її актуалізації, а також підтверджено політичну підтримку рішення Бухарестського саміту 2008 року, яке визнавало перспективу членства України в НАТО [30].

Новий етап у співпраці України з НАТО розпочався у 2014 році, після незаконної анексії Криму та початку збройної агресії Росії на сході України. Ці події докорінно змінили стратегічне бачення Альянсу щодо регіону, змусивши переглянути не лише підходи до політики щодо країн-партнерів, а й статус

самої Росії, яка з регіонального партнера перетворилася на ключовий дестабілізуючий фактор безпеки.

Після початку мілітаризації Кримського півострова, включно з розміщенням на його території ядерного потенціалу, НАТО активізувало військово-морську співпрацю з Україною та Грузією. Ці дії супроводжувалися посиленням стратегічної уваги Альянсу до Чорноморського регіону як одного з осередків потенційної нестабільності.

Як неодноразово наголошував Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг, безпека України має ключове значення для Альянсу та його держав-членів, а Україна має суверенне право обирати власні безпекові орієнтири та захищати себе (НАТО, 2014–2022) [29]. У відповідь на виклики, з якими зіштовхнулася Україна, Альянс започаткував низку програм практичної підтримки. Зокрема, було створено нові трастові фонди для розвитку спроможностей Збройних Сил України.

У 2016 році на Варшавському саміті було ухвалено Комплексний пакет допомоги Україні [22], який став рамковим механізмом для підтримки оборонного потенціалу України, розвитку сектору безпеки та впровадження структурних реформ відповідно до стандартів НАТО.

Реакція Альянсу на російську агресію тривала й надалі. Після інциденту в Керченській протоці в листопаді 2018 року НАТО зміцнило свою підтримку Україні в Чорноморському регіоні. У квітні 2019 року було затверджено пакет додаткових заходів, спрямованих на підвищення ситуаційної обізнаності НАТО в регіоні, розширення присутності та посилення оборонних спроможностей партнерів — зокрема України та Грузії. Цей пакет включав заходи в таких напрямках, як: спільні тренування військово-морських сил та підрозділів берегової охорони; візити кораблів НАТО до українських портів; обмін розвідувальною інформацією та організація спільних навчань.

Постійні військово-морські групи НАТО неодноразово проводили спільні маневри з українськими та грузинськими підрозділами, демонструючи таким чином практичну підтримку та солідарність із державами-партнерами.

Відповідно до положень Брюссельської декларації 2018 року, держави-члени НАТО підтвердили свою відданість зміцненню ролі Альянсу у гарантуванні безпеки партнерів, зокрема України. Було наголошено на необхідності підтримки зусиль України щодо посилення її стійкості до гібридних загроз, що зокрема реалізується в межах спільної Платформи Україна – НАТО з протидії гібридній війні. У цьому контексті Альянс активізував взаємодію з партнерами в Чорноморському регіоні, особливо в зонах підвищеного ризику, використовуючи увесь доступний інструментарій політичного, військового та експертного співробітництва.

Одним із практичних проявів цієї взаємодії стали регулярні консультації з питань стратегічної оцінки безпекової ситуації в Чорноморському регіоні, спільне планування навчань та розширення технічної і консультативної підтримки для Грузії, Молдови та України [23].

У 2020 році була досягнута домовленість про проведення спільних навчань з безпеки критичної інфраструктури в Чорноморському регіоні під назвою «Непорушна стійкість – 2020». Навчання планувалося провести в Одесі у жовтні того ж року, однак через пандемію COVID-19 було перенесено на 2021 рік. Під час навчань було відпрацьовано спільні підходи до реагування на кризові ситуації, що можуть виникнути в регіоні, включно з кібератаками, блокуванням морських шляхів, порушенням функціонування інфраструктурних об'єктів. Україна та країни НАТО узгодили алгоритми дій у разі таких загроз, що стало важливим внеском у розбудову регіональної безпеки.

Кардинальні зміни у взаєминах між Україною та НАТО відбулися після початку повномасштабного вторгнення росії в лютому 2022 року. У відповідь на цей акт агресії Альянс одностайно засудив дії Російської Федерації, закликавши до негайного припинення воєнних дій та дотримання міжнародного

гуманітарного права. Водночас було підкреслено безпрецедентний рівень підтримки України з боку країн НАТО. Цей меседж знайшов своє відображення на Мадридському саміті 2022 року, що став визначальним у новому етапі партнерства. За його підсумками було оголошено про розширення практичної допомоги Україні. Зокрема, йшлося про надання нелетального оборонного обладнання, а також про сприяння модернізації українського оборонно-промислового комплексу.

У стратегічній перспективі наголошувалося на довгостроковій підтримці реформ та післявоєнної відбудови України як частини загального курсу на зміцнення її державності й стійкості до майбутніх загроз [30].

Питання членства України в НАТО не було предметом обговорення на саміті, попри те, що офіційна заявка на вступ за пришвидшеною процедурою вже подана. Це питання залишається джерелом дискусій та розбіжностей серед держав-членів Альянсу.

Водночас, наголошувалося на необхідності продовження активного діалогу з Україною та поглиблення співпраці задля зміцнення безпеки і стабільності в регіоні. Тодішній прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон акцентував увагу на потребі гарантувати безпеку України в контексті її майбутньої інтеграції в європейську систему безпеки та оборони. Він підкреслив важливість надання Україні відповідного військового оснащення, здатного ефективно стримувати агресію, що слугуватиме не лише посиленню обороноздатності України, а й засвідчить відданість Альянсу її майбутньому членству [29].

Хоча Вільнюський саміт 2023 року не завершився рішенням про вступ України до НАТО, він позначив новий етап у розвитку відносин. Як зазначив Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг, Україна нині перебуває ближче до членства, ніж будь-коли раніше. Багато експертів позитивно оцінили зміни в позиції Альянсу. Зокрема, український політолог В. Таран зауважив, що підтримка з боку членів НАТО стала ширшою, навіть серед тих країн, які

раніше були скептичними. Він підкреслив важливість завершення внутрішніх реформ, включно з дотриманням демократичних стандартів, що супроводжується реалізацією Річної національної програми як інструменту моніторингу.

У цьому контексті особливої ваги набуває ініціатива «Кримська платформа», яка є важливим інструментом міжнародного тиску на росію. Вона сфокусована на деокупації Криму, відновленні територіальної цілісності України та зміцненні безпеки Чорного моря. Залучення ключових партнерів, зокрема Туреччини, посилює легітимність та вплив ініціативи. Із моменту започаткування вона значно розширилася, включаючи парламентські, експертні та безпекові треки, а також Чорноморську безпекову конференцію.

Кримська платформа не лише політико-дипломатичний механізм, але й основа для післядеокупаційної реконструкції регіону, зокрема завдяки зацікавленості міжнародних інвесторів. Підписання підсумкового документа з чітким акцентом на підтримку суверенітету та територіальної цілісності України стало ще одним кроком до формування єдиного підходу до врегулювання ситуації в регіоні [4].

Загалом, Кримська платформа стає стратегічним елементом системи регіональної безпеки, що зміцнює позиції України у Чорноморському просторі та сприяє протидії російській агресії. Ініціатива відкриває нові перспективи для економічного відновлення, залучення інвестицій та подальшої модернізації деокупованих територій.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що політика НАТО щодо Чорноморського регіону в період з 2014 по 2023 рік зазнала суттєвих трансформацій. Втім, відсутність єдиної довгострокової стратегії щодо цього регіону, попри наявні виклики, залишається проблемою. У новій Стратегічній концепції НАТО відсутні прямі згадки про Чорне море, навіть з огляду на поглиблення загроз з боку Росії. Аналізуючи позицію Туреччини, можна дійти висновку, що обмеження, накладені Конвенцією Монтре, стримують більш

активну присутність Альянсу в регіоні. У цьому контексті повноправне членство України в НАТО могло б суттєво змінити баланс сил і посилити обороноздатність регіону.

НАТО доцільно розробити комплексну Чорноморську стратегію, з урахуванням специфіки регіональних викликів, інтенсифікувати співпрацю з країнами регіону та вжити рішучих заходів для підвищення ефективності колективної оборони.

Російська агресія проти України вивела питання регіональної безпеки на рівень загальноєвропейської загрози. Відсутність швидких і скоординованих рішень щодо вступу України до НАТО послаблює довіру до оборонної спроможності Альянсу. Водночас, стратегічна співпраця з Туреччиною, яка, незважаючи на певне балансування, виступає проти агресії Росії, є надзвичайно важливою.

Складна геополітична мозаїка Чорноморського регіону визначається конфліктом інтересів різних акторів. Туреччина має ключовий вплив, але її позиція між Сходом і Заходом породжує виклики для регіональної стабільності. Поглиблення її співпраці з НАТО та Україною може стати запорукою посилення регіональної безпеки. Натомість Росія, використовуючи анексію Криму та подальшу агресію, консолідує свої позиції в регіоні, що змушує країни Чорноморського басейну переглядати власні стратегії. Починаючи з грузинської війни 2008 року, Росія систематично підриває стабільність, що робить необхідним чітку, узгоджену та стратегічну відповідь з боку НАТО.

РОЗДІЛ 3

ЧОРНОМОРСЬКИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ НАТО: СТРАТЕГІЧНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧИХ ЗАГРОЗ

3.1. Сучасні безпекові виклики та стратегічні обмеження в регіональній політиці НАТО

Після завершення Холодної війни стратегічна архітектура безпеки у світі зазнала суттєвих змін. Трансформація міжнародної системи безпеки спричинила появу нових викликів, які дедалі частіше мають асиметричний, гібридний та транснаціональний характер.

У цьому контексті НАТО, як ключовий оборонний союз євроатлантичного простору, змушений постійно адаптуватися до динаміки загроз (рис. 3.1).

Рис. 3.1 Сучасні виклики безпеки та стратегічні обмеження в регіональній політиці НАТО

Джерело: сформовано автором

До найважливіших сучасних викликів, з якими стикається НАТО, належать: агресивна політика російської федерації, зокрема після анексії Криму у 2014 році; зростання кіберзагроз і кібератак на критичну інфраструктуру

держав-членів; тероризм і радикалізація; нестабільність у регіонах Близького Сходу та Північної Африки; масова міграція та гуманітарні кризи; а також посилення впливу Китаю на глобальні та регіональні процеси.

У відповідь на ці виклики НАТО трансформує свої стратегічні підходи, зміцнюючи обороноздатність, поглиблюючи співпрацю з партнерами, посилюючи присутність на східному фланзі та нарощуючи потенціал у сфері кібербезпеки та стратегічних комунікацій.

Незважаючи на потужний потенціал та високий рівень інтеграції, НАТО стикається з низкою стратегічних обмежень, які впливають на ефективність реалізації регіональної політики. Однією з головних проблем є внутрішня неоднорідність Альянсу. Країни-члени мають різний рівень обороноздатності, політичної волі, ресурсного забезпечення, а також відмінні бачення щодо загроз та шляхів реагування.

Ще одним обмеженням є принцип консенсусу, який уповільнює ухвалення рішень у кризових ситуаціях. У разі виникнення конфліктів або загроз, які потребують негайного реагування, процес погодження спільної позиції може виявитися надто тривалим.

До зовнішніх стратегічних обмежень належить зростаюча активність Росії, яка веде політику конфронтації, застосовує військову силу та інструменти гібридної війни у прикордонних регіонах. Водночас, Китай дедалі активніше просуває свої економічні й стратегічні інтереси, зокрема в регіоні Західних Балкан, що потенційно послаблює вплив НАТО.

Східний фланг НАТО, що охоплює країни Балтії, Польщу, Румунію та Болгарію, наразі є найбільш вразливою ділянкою у системі безпеки Альянсу. З моменту анексії Криму Росією Альянс суттєво посилив свою присутність у регіоні через розгортання батальйонних бойових груп, проведення спільних навчань та зміцнення інфраструктури.

Особливу увагу слід приділити Чорноморському регіону, який має стратегічне значення як для НАТО, так і для росії. Регулярні провокації з боку

російських військово-морських сил, мілітаризація Кримського півострова, обмеження свободи судноплавства та загроза енергетичній безпеці створюють умови для постійної напруги. У відповідь НАТО активізувало співпрацю з Україною, Грузією, Молдовою, а також поглиблює взаємодію з Європейським Союзом у сфері морської безпеки.

У 2022 році в Мадриді НАТО ухвалив оновлену Стратегічну концепцію, яка фіксує нові виклики та окреслює пріоритети безпекової політики Альянсу. Вперше з часів Холодної війни Росію було прямо названо «найзначнішою і прямою загрозою» безпеці союзників. Стратегія також акцентує увагу на важливості посилення східного флангу, забезпечення енергетичної безпеки, зміцнення технологічної спроможності та розширення партнерств, зокрема з країнами, що прагнуть членства.

Концепція передбачає гнучкіші механізми реагування на регіональні виклики, зокрема шляхом розвитку ініціатив зі спільної оборони, підвищення мобільності сил, створення єдиного інформаційного простору та впровадження стратегії стримування. Ці заходи мають забезпечити здатність НАТО не лише реагувати на поточні загрози, а й проактивно формувати безпекове середовище.

Поглиблення співпраці з країнами-партнерами є важливою складовою регіональної політики НАТО. Особливу увагу в цьому контексті заслуговує Україна, яка після 2014 року активізувала свій курс на євроатлантичну інтеграцію. Ухвалення річних національних програм, спільні навчання, участь у операціях НАТО, реформування сектору безпеки й оборони, що свідчить про поступову адаптацію України до стандартів Альянсу.

Досить важливою виступає взаємодія з Грузією — ще одним ключовим партнером на Чорному морі, яка системно підтримує співпрацю з НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру». Стратегічне значення має і вступ Швеції до Альянсу, що підсилює північний фланг НАТО та сприяє кращій інтеграції сил оборони в регіоні Балтійського моря.

Партнерські зв'язки дозволяють НАТО ефективніше координувати регіональні підходи, посилювати спільну відповідь на гібридні загрози та формувати згуртоване безпекове середовище навколо Альянсу.

Таким чином, сучасні безпекові виклики вимагають від НАТО гнучких, адаптивних та стратегічно вивірених рішень. Попри значний потенціал, НАТО зіштовхується з низкою обмежень, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Ефективна реалізація регіональної політики залежить від здатності мобілізувати ресурси, забезпечити єдність серед країн-членів, формувати дієві механізми стримування та активізувати партнерську взаємодію. У цьому контексті ключову роль відіграє глибоке розуміння регіональної специфіки, зокрема таких зон, як Чорноморський регіон, Балтія та Західні Балкани. Стратегічна концепція 2022 року відкриває нові горизонти, однак потребує практичного наповнення, з урахуванням актуальних загроз та політичної волі до єдності дій у межах діяльності НАТО.

3.2. Модифікація стратегії НАТО в Чорноморському регіоні на тлі повномасштабного вторгнення росії в Україну

22 лютого 2022 року російська федерація розпочала новий етап повномасштабної військової агресії проти України. За кілька днів до цього, 19 лютого 2022 року, було опубліковано статтю американського військового аналітика Х. Уллмана (2022), в якій зверталася увага на стратегічну недооцінку Чорноморського регіону з боку НАТО. Автор наголошував, що після розширення Альянсу у 2004 році, коли до нього приєдналися Болгарія та Румунія, питання Чорного моря фактично залишалось поза увагою, попри поступове зростання безпекових викликів.

Хоча НАТО здійснювало певні зусилля щодо забезпечення стабільності в регіоні, у відповідь на російську агресію — окупацію Південної Осетії (2008), Криму та частини Донбасу (2014) — жодних суттєвих заходів щодо стримування або посилення присутності в Чорноморському басейні вжито не

було. Так само залишалося без відповіді й питання стратегічного значення самого регіону для безпеки євроатлантичного простору.

У цьому контексті накопичення російських військ на кордонах України на початку 2022 року, а також значне посилення Чорноморського флоту РФ, засвідчували нагальну потребу перегляду стратегії НАТО в регіоні з урахуванням чинника України. Х. Уллман прямо вказував, що Альянс має інтегрувати Чорне море у свою загальну військову й безпекову стратегію, орієнтуючись на тіснішу взаємодію з Україною.

Аналітик також проводив аналогію з так званим Fulda Gap — стратегічним районом у Німеччині, який у роки холодної війни розглядався як один із найбільш ймовірних напрямків наступу радянських військ на Західну Європу. Згідно з його висновками, Україна на момент 2022 року виконувала аналогічну функцію «буферної території», імовірно вторгнення на яку потребувало б радикального посилення східного флангу НАТО, модернізації озброєння та розгортання нових сил у Європі. Водночас Х. Уллман підкреслював, що подібні кроки залишаються лише фрагментарною відповіддю на загрозу — і не формують цілісної стратегії.

Особливе занепокоєння, на думку автора, викликала ймовірність російського захоплення острова Зміїний — важливої стратегічної точки поблизу Одеси, що може створити військову загрозу для Болгарії та Румунії, а також поставити під контроль гирло Дунаю. Ці фактори, наголошував Х. Уллман, вимагають розробки та імплементації повноцінної регіональної стратегії НАТО щодо Чорного моря.

Якою могла б бути ефективна стратегія НАТО в Чорноморському регіоні? Її основою мало б стати системне стримування російських ініціатив через застосування військових, дипломатичних, економічних та інформаційних інструментів, а також вибіркоче залучення, де це можливо. У короткостроковій перспективі Україна розглядалася як ключовий елемент так званої стратегії «захисту дикобраза», яка передбачає створення таких оборонних можливостей,

які завдають противнику максимальних втрат у разі агресії. Ідея полягала в тому, що Україна, зберігаючи стійкість і здатність до спротиву, повинна була перетворитися на форпост, здатний зірвати російські плани домінування в Чорноморському регіоні та позбавити росію переваги навіть на тимчасово окупованих територіях.

На наступному етапі аналогічну концепцію пропонувалося застосувати до Румунії та Болгарії - держав-членів НАТО, які мають безпосередній вихід до Чорного моря. Суть «захисту дикобраза» у цьому випадку - створення багаторівневої оборонної системи, здатної завдати противнику значних втрат у найкоротші терміни. Мова йде про масове використання безпілотних літальних апаратів наземного, морського, підводного та повітряного базування, інтегрованих у єдину мережу виявлення, атаки та протидії. Передбачалося також застосування надпотужних інженерних боєприпасів для блокування ключових транспортних артерій, зокрема доступів до територій союзників.

Стратегія передбачала активне використання інформаційної, кібернетичної та психологічної боротьби - дезінформації, введення в оману, симуляцій і радіоелектронного придушення. У комплексі з цим - озброєння протитанковими й протиповітряними ракетними системами, а також формування підрозділів територіальної оборони, здатних діяти партизанськими методами в умовах вторгнення.

Особливе місце в межах запропонованої стратегії відводилося нейтралізації загроз, що походять від Чорноморського флоту російської федерації. Зокрема, передбачалося надання Румунії сучасних оборонних засобів, включно з крилатими ракетами великої дальності, здатними уражати російські кораблі у місцях їхнього базування. Також йшлося про необхідність забезпечення країни безпілотними системами для виявлення підводних і повітряних загроз, засобами радіоелектронної боротьби, а також створення підводної платформи за аналогією з ініціативою AUKUS. З метою покращення

системи раннього виявлення загроз планувалося розгортання аеростатних радіолокаційних систем типу Blimps для дальнього моніторингу.

У логістичному та інфраструктурному вимірі стратегія передбачала трансформацію румунського порту Констанца у мілітаризований хаб, подібний до Калінінградської області Росії, а також в економічний центр масштабу порту Роттердам. Поблизу розташована авіабаза імені Михайла Когельничану мала стати ключовим вузлом повітряної безпеки НАТО в регіоні, придатним для розміщення літаків п'ятого покоління, зокрема F-35.

Для обхідних рішень обмежень Конвенції Монтре стратегічна увага була звернена на потенціал дельти Дунаю. Розглядалися два підходи: тимчасова зміна прапору військових кораблів на румунський із фактичним контролем з боку США або ж розміщення військово-морських підрозділів у дельті річки, що дозволило б уникнути формальних обмежень щодо проходу нечерноморських держав через Босфор і Дарданелли.

Запропонований комплекс дій свідчив про зростаюче усвідомлення нових викликів безпеці в Чорноморському регіоні, особливо після 2022 року, коли акваторія Чорного моря стала одним із ключових фронтів російської збройної агресії. У відповідь НАТО визнала слабкість своєї оборонної позиції на східному фланзі та ініціювала створення єдиної союзницької присутності вздовж східного кордону Альянсу.

Очікування щодо саміту НАТО в червні 2022 року були зосереджені на обговоренні посилення присутності Альянсу на східному напрямку. Однак у середовищі експертів простежувалося певне розчарування з приводу історичної байдужості НАТО до проблем регіону. Зокрема, між 2008 і 2012 роками чорноморська тематика висвітлювалася у підсумкових деклараціях самітів поверхнево і епізодично. Після 2014 року — анексії Криму та початку війни на Донбасі — саміт НАТО в Уельсі повторив ті ж формулювання, лише побічно згадуючи, що дії Росії суперечать основоположним принципам, на яких ґрунтується система заходів довіри у Чорному морі [21].

Після 2014 року відповіддю НАТО на зростання загроз для країн-членів у регіоні Чорного моря стало розгортання посиленої передової присутності (eFP) в Балтійському регіоні. Водночас більшість аналітиків наголошували, що Альянс не має обирати між різними напрямками безпеки, протиставляючи один регіон іншому. Оскільки загроза єдина за своєю суттю, реакція НАТО також має бути інтегрованою та збалансованою.

Прийнята у червні 2022 року під час Мадридського саміту нова Стратегічна концепція НАТО офіційно визнала Чорноморський регіон стратегічно важливим для колективної безпеки Альянсу. У документі Росію охарактеризовано як головного супротивника, що чинить ревізійністський тиск, а також акцентовано увагу на зростанні геополітичного суперництва з Китаєм.

У рамках підготовки до саміту союзники домовилися про створення чотирьох нових багатонаціональних бойових груп, зокрема в країнах Чорноморського регіону. Франція очолила формування бойової групи в Румунії за участю військових підрозділів із Бельгії, Нідерландів і Польщі. Італія стала базовою країною для бойової групи в Болгарії, до якої долучилися сили з Албанії, Великої Британії та США. Важливо, що ці підрозділи не лише включають живу силу, а й оснащуються заздалегідь розміщеними системами, зокрема засобами протиповітряної оборони, відповідно до концепції «передової оборони» НАТО [32].

У відповідь на зростання загроз у Чорноморському регіоні лідери НАТО, зокрема США, активізували свою політику безпеки в цьому напрямі. У лютому 2022 року Вашингтон ухвалив рішення про передислокацію 1000 військовослужбовців із Німеччини до Румунії, збільшивши загальний контингент американських сил у цій країні до приблизно 1900 осіб. Крім того, США зобов'язалися розгорнути роту піхоти з броньованими машинами у складі багатонаціональної бойової групи НАТО на території Болгарії.

На законодавчому рівні США продемонстрували зацікавленість у довгостроковому посиленні своєї присутності в регіоні через внесення до

Конгресу двопартійного законопроєкту — «Акту про безпеку Чорного моря» [15]. Документ передбачає збільшення оборонної підтримки союзників, розширення співпраці з НАТО та Європейським Союзом, а також формування комплексної стратегії США щодо Чорноморського регіону — першої такого рівня.

Російська агресія також стимулювала країни-члени НАТО, розташовані вздовж чорноморського узбережжя, до активізації оборонної політики. Зокрема, Румунія, вже за кілька місяців після початку повномасштабного вторгнення, заявила про збільшення оборонних витрат до 2,5% від ВВП, давши згоду на розширення бойової групи НАТО до рівня бригади та завершивши процес закупівлі 32 винищувачів F-16 з метою заміни застарілих радянських літаків. У рамках розвитку військово-морських спроможностей Бухарест оголосив також про плани придбати щонайменше два французькі підводні човни.

Подібно до інших прибережних держав, Болгарія переглянула власну безпекову політику, почавши сприймати загрозу з боку Росії більш прагматично. Якщо на початку січня 2022 року болгарське військове командування ще не вбачало доцільності у розміщенні військ НАТО на своїй території, то вже протягом наступних тижнів ця позиція зазнала змін. Софія не лише відмовилася від імпорту російського природного газу, але й ініціювала процес модернізації національних військово-повітряних сил шляхом закупівлі нових винищувачів F-16, а також приєдналася до надання військової допомоги Україні.

Водночас Туреччина зберігала обережну багатовекторність у своїй регіональній безпековій політиці протягом 2022 року. Хоча російська агресія сприяла формуванню Туреччини як умовно нейтрального посередника, відігравши ключову роль у досягненні зернової угоди, яка забезпечила зняття блокади українських чорноморських портів для експорту аграрної продукції. Залишаючись на позиції «балансу сил», Туреччина дотрималась положень Конвенції Монтре, заклавши прохід через протоку Босфор для російських

військових кораблів, але водночас обмеживши транзит і для інших військово-морських сил.

Важливим фактором, що посилив підтримку України з боку НАТО, стало повернення під її контроль острова Зміїний — стратегічно важливої позиції у північно-західній частині Чорного моря. З огляду на відсутність повноцінного флоту, здатність України завдати суттєвої шкоди російським морським силам стала переконливим аргументом на користь розширення допомоги з боку Альянсу.

Окремі члени НАТО, насамперед США та Велика Британія, взяли на себе ключову роль у процесі відновлення та зміцнення військово-морського потенціалу України. До початку повномасштабної агресії у лютому 2022 року США передали Україні п'ять патрульних катерів класу Island, а також уклали контракт на поставку 16 швидкісних катерів типу Mark VI. У свою чергу, Велика Британія надала кредитну лінію на суму 1,7 млрд. фунтів стерлінгів, що дало змогу Україні розпочати закупівлю двох тральщиків і будівництво восьми ракетних катерів.

Ці кроки цілком відповідали положенням Воєнно-морської стратегії України, ухваленої ще у 2018 році, яка передбачала створення маневреного та високошвидкісного флоту малих суден («москітного флоту»), здатного завдавати ефективних асиметричних ударів по великих кораблях Чорноморського флоту РФ. Початкові успіхи українських сил у стримуванні російських морських операцій, попри відсутність повноцінного флоту, продемонстрували зміну характеру морських загроз у регіоні. Визначальною дедалі більше стає не кількість великих бойових одиниць, а наявність сучасних високоточних засобів ураження — ракетних систем і безпілотних платформ.

Повномасштабне вторгнення Росії кардинально змінило ставлення Заходу до безпекової архітектури Чорного моря. Після тривалого періоду недооцінки стратегічного значення регіону, війна змусила трансатлантичну спільноту скоригувати свою політику. НАТО активізувало присутність на південному

сході Альянсу, США почали надавати Чорноморському регіону пріоритет у стратегічному плануванні, а позиція союзників у питаннях протидії експансії РФ стала більш консолідованою. На тлі здобутих Україною тактичних переваг та виявлення вразливостей російських морських сил, у 2023 році Альянс фактично дійшов до розуміння, що має не лише засоби, а й політичну волю для стримування російського експансіонізму та підтримки регіональної безпеки на основі норм міжнародного права, включно з принципом свободи судноплавства.

Досягнення стабільності в Чорноморському регіоні нерозривно пов'язане з подальшою підтримкою України у відновленні її територіальної цілісності. Надання союзниками сучасних оборонних систем, зокрема протикорабельних ракет, протимінних засобів та бойових дронів, відіграло ключову роль у недопущенні російського контролю над українськими морськими перевезеннями. Наступним логічним кроком є розширення цієї допомоги для сприяння деокупації морських і прибережних територій. Окрім розміщених на суші систем, озброєння України мобільними морськими платформами — ракетними катерами та безпілотниками-камікадзе з авіаційним базуванням — значно посилило її здатність здійснювати прицільні удари по російських військово-морських базах у Криму, завдаючи потенційно стратегічних втрат Чорноморському флоту РФ. Зміцнення українського морського потенціалу слід розглядати як інвестицію в колективну безпеку всього Альянсу.

Водночас важливою складовою стратегії НАТО залишається зміцнення власної передової присутності в Чорноморському регіоні. Країни східного флангу переконані, що найбільш ефективним засобом стримування агресії є саме постійна присутність союзницьких сил. Попри значне посилення наземного та повітряного компонентів оборони, морська складова все ще залишається недостатньо розвиненою. Одним із ефективних способів її укріплення є допомога прибережним союзникам, Болгарії та Румунії, у модернізації їхніх надводних кораблів, а також у розробці нових

спроможностей, зокрема підводних човнів і морських безпілотних систем.

До завершення програм переозброєння, держави-члени НАТО можуть забезпечити додаткову військово-морську присутність у Чорному морі. Хоча лідерство у цьому процесі можуть взяти на себе США, оптимальним рішенням є формування потужного європейського компонента, який об'єднає ресурси Великої Британії, Франції, Італії, Нідерландів та Німеччини. Такий крок не лише зміцнить безпеку регіону, але й стане чітким сигналом трансатлантичної єдності та солідарності у протидії спільним викликам.

Як зазначають Т. Кулик і Д. Прошин (2022), агресивні дії Російської Федерації спрямовані не лише проти України, а й проти фундаментальних засад відкритих суспільств, способу життя європейців та самої концепції вільної Європи (с. 46). Водночас автори зауважують певну обережність у реакції західної спільноти: попри зростання загроз, основоположний акт НАТО–Росія не було офіційно скасовано, а більшість практичних кроків Альянсу знову обмежилася лише декларативними заявами (с. 46).

На думку С. Хоррелла та І. Кузь (2022), ефективна стратегія НАТО в Чорноморському регіоні повинна базуватися на низці ключових елементів:

– Формування регіонального лідерства: для успішної реалізації стратегії необхідне узгоджене бачення серед прибережних союзників Альянсу. На відміну від Балтійського регіону, де держави виступають консолідовано, Болгарія, Румунія та Туреччина демонструють розбіжності у сприйнятті загроз і способах реагування. Вироблення спільного підходу між цими країнами є критичним для зміцнення безпеки в Чорному морі.

– Нарощування сил і засобів стримування: для підвищення ефективності колективної оборони необхідне збільшення кількості розміщених сил. Мається на увазі створення постійних баз із ротаційними підрозділами, що мають бути багатонаціональними за складом.

– Інтелектуальні та технічні спроможності: системи розвідки, спостереження та розвідки (ISR), зокрема безпілотні платформи, повинні стати

ключовим компонентом стратегічного посилення НАТО в регіоні.

- Мобільність і логістика: висока оперативна мобільність, наявність заздалегідь підготовленої техніки, боєприпасів і логістичних потужностей мають вирішальне значення для забезпечення дієвого стримування.

- Протидія гібридним загрозам: у стратегії повинні бути передбачені заходи реагування на російську гібридну діяльність, зокрема кібератаки, інформаційні операції та дестабілізаційні дії в енергетичному секторі.

- Координація з іншими міжнародними структурами. НАТО має узгоджувати зусилля з Європейським Союзом та іншими міжнародними партнерами, особливо у сфері економічної безпеки, включаючи захист енергетичної інфраструктури та забезпечення безпеки морських маршрутів постачання продовольства й енергоносіїв.

- Інтеграція країн-партнерів: стратегія НАТО повинна включати тіснішу взаємодію з державами регіону, які не є членами Альянсу — Україною, Молдовою та Грузією, що сприятиме розвитку їхнього оборонного потенціалу, зміцненню економічної безпеки й стійкості демократичних інституцій.

Попри повномасштабну війну в Україні, НАТО у 2022 році фактично обмежилося продовженням запланованих військово-морських навчань у Чорному морі, без істотного їхнього розширення. Також не було реалізовано ідею створення спільної румунсько-болгарсько-турецької флотилії, ініційованої ще у 2016 році. У відповідь на російське вторгнення Альянс активував поетапні плани реагування, що призвело до дислокації близько 800 військовослужбовців із Франції та Бельгії в Румунії у складі Сил дуже високої готовності НАТО. У травні 2022 року було посилено систему повітряного спостереження й оборони в межах місії з контролю повітряного простору, до якої долучилися Туреччина, Італія, Німеччина та США. Зокрема, Франція розгорнула в Румунії систему ППО SAMP-T. Втім, зазначені кроки залишилися фрагментарними й несистемними.

Вже наприкінці 2022 року серед експертного середовища посилюються

оцінки про те, що ні НАТО, ні ЄС не змогли виробити чітку й узгоджену стратегію для Чорноморського регіону через розбіжності у сприйнятті загроз та національні пріоритети країн-членів. У зв'язку з цим все частіше лунали заклики до розробки спеціальної стратегії НАТО щодо Чорного моря [25].

У межах довгострокової адаптації до нових умов безпеки Північноатлантична рада ухвалила рішення про розгортання багатонаціональних бойових груп у Чорноморському регіоні. У Румунії роль провідної держави взяла на себе Франція, забезпечуючи командування й основний бойовий компонент за участі Нідерландів (загалом близько 570 військовослужбовців). У Болгарії, яка раніше виявляла стриманість щодо посилення НАТО, також було створено бойову групу чисельністю майже 1000 осіб під командуванням Італії за підтримки військових з Греції та США. Паралельно в регіоні, насамперед у Румунії, розміщено приблизно 4000 американських військових. Важливо, що цей контингент не входить до командної структури НАТО, що дозволяє США гнучко маневрувати в межах власної політики.

З огляду на зазначене, для країн регіону особливо актуальним є збереження довгострокової присутності НАТО, що не лише підвищить відчуття безпеки, а й зміцнить обороноздатність усього Альянсу в межах політики стримування.

У відповідності до нової Стратегічної концепції НАТО, держави-члени мають нарощувати національну та колективну стійкість, тобто спроможність підготовки до криз, реагування на них, протидії та швидкого відновлення, що включає адаптацію до загроз як військового, так і невійськового характеру: стихійних лих, кіберінцидентів, збоїв у критичній інфраструктурі, а також гібридних атак.

У контексті Чорного моря одним із напрямів реагування стало посилення оборонного потенціалу країн-партнерів. Зокрема, у 2022–2023 роках було розширено програму Defence Capacity Building Initiative щодо Молдови, а також

активізовано співпрацю з Грузією.

Показовим став інцидент, що стався у 2023 році: під час розвідувального польоту над Чорним морем американський безпілотник був перехоплений російським винищувачем, унаслідок чого безпілотний апарат упав у море [4]. Попри те, що інцидент був унікальним за наслідками, з часу початку повномасштабної війни кількість агресивних дій проти літальних апаратів НАТО в регіоні суттєво зросла [21].

У цьому ж році Туреччина, дотримуючись Конвенції Монтре, закрила протоки для військових кораблів держав, що не є прибережними країнами Чорного моря. У відповідь НАТО зосередилося на розширенні можливостей збору розвідданих та підвищенні військової мобільності в регіоні, аби забезпечити оперативну готовність до можливих надзвичайних ситуацій.

У середині 2023 року у Вільнюсі відбувся черговий саміт НАТО, який ознаменував собою продовження інституційної та оборонної еволюції Альянсу. Учасники саміту відзначили прогрес, досягнутий від попередньої зустрічі в Мадриді (2022), та затвердили новий підхід до реагування на триваючу агресію Росії, а також на потенційні загрози в майбутньому. Цей підхід передбачає глибоку модернізацію регіональних планів оборони та посилення передової присутності НАТО вздовж усього потенційного фронту: від північних кордонів країн-членів до Середземноморського басейну. Значну роль у цьому посиленні відіграє розширення Альянсу шляхом приєднання Фінляндії та очікуваного вступу Швеції.

Під час саміту було підтверджено прагнення України стати членом євроатлантичної спільноти, а також задекларовано рішучість держав-членів НАТО надавати всебічну підтримку Україні на двосторонньому рівні. Ця допомога спрямована на відновлення територіальної цілісності та суверенітету України в умовах триваючої військової агресії зі сторони Російської Федерації [30].

Усвідомлюючи дестабілізаційний вплив російської війни проти України

на весь Чорноморський регіон, союзники зобов'язалися «продовжувати моніторинг та оцінку ситуації, підвищуючи ситуаційну обізнаність з акцентом на виявлення загроз безпеці та можливостей для поглиблення співпраці з регіональними партнерами» [29].

Суттєвим досягненням в рамках вільнюського саміту стало ухвалення так званої тріади регіональних оборонних планів, що стали наймасштабнішою перебудовою військової структури НАТО у післяхолодновійну епоху. Ці плани спрямовані на протидію двом основним викликам – загрозі з боку Росії та міжнародному тероризму, які передбачають підготовку до швидкого розгортання близько 300 000 військовослужбовців Альянсу, здатних діяти у стані підвищеної бойової готовності. Окрім потужних сухопутних сил, у планах закладена підтримка з боку сучасних авіаційних та військово-морських компонентів [30].

Нові оборонні плани розподіляють географічну відповідальність на три стратегічні регіони:

- Північний – охоплює Північну Атлантику та європейську Арктику;
- Центральний – простягається від Балтійського регіону до Альп;
- Південний – включає Середземномор'я та Чорне море.

Особливістю Південного плану є подвійна спрямованість, який одночасно орієнтований як на стримування Росії, так і на боротьбу з терористичними загрозами. Верховний головнокомандувач НАТО в Європі, генерал Крістофер Каволі, отримав завдання деталізувати ці плани, визначивши відповідальні країни за окремі ділянки в межах кожного регіону. Такий розподіл забезпечить глибше розуміння локальних умов у разі виникнення кризи.

Таким чином, регіональні оборонні плани стали важливим етапом реалізації концепції «нової архітектури стримування та оборони», передбаченої у Стратегічній концепції НАТО 2022 року, які не лише зміцнюють оперативну готовність Альянсу, але й формують основу для ефективного реагування на

кризові ситуації в межах загальної євроатлантичної безпеки.

Нові оборонні плани НАТО передбачають не лише перерозподіл відповідальності за утримання більшої кількості сил високої готовності, але й покладають на держави-члени обов'язок переглянути національні пріоритети у сфері закупівель і оборонних інвестицій. Союзники окреслили п'ять першочергових напрямів: формування боєздатних сухопутних підрозділів; інтеграція систем протиповітряної та протиракетної оборони; нарощування далекобійного вогневого потенціалу; розвиток сучасних цифрових мереж, а також посилення логістичних спроможностей [24].

У другій половині 2023 року Центр стратегії та безпеки Скоукрофта у співпраці з Національною школою політичних і адміністративних досліджень ініціював формування рекомендацій щодо зміцнення стабільності та безпеки в Чорноморському регіоні. У документі наголошено, що досягнення довгострокової стабільності в регіоні потребує активного лідерства США у співпраці з НАТО, а сама чорноморська стратегія має бути органічною частиною європейської архітектури безпеки, в основі якої перебуває Альянс. Окремо зазначено ризики, пов'язані з імовірним застосуванням Росією ядерної зброї, хоча ця загроза оцінюється як менш вірогідна, ніж потенційна ескалація в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

У документах також констатується розбіжність позицій всередині НАТО: країни Балтії, Скандинавії, Велика Британія, Румунія та Польща виступають за рішучу відповідь на російську агресію та підтримують ідею прискореного вступу чорноморських країн до НАТО. Натомість США, Туреччина, Франція, Італія, Німеччина, ЄС та низка інших держав займають стриманішу позицію, залишаючи простір для переговорного врегулювання, що потенційно допускає збереження за Росією контролю над частинами української, молдовської та грузинської територій.

Наприкінці 2023 року Вашингтон визначив стратегічний підхід США до безпеки Чорного моря. Виступаючи перед Комітетом із закордонних справ

Сенату, помічник держсекретаря США у справах Європи та Євразії Джеймс О'Браєн виокремив п'ять основних напрямів цієї стратегії: розширення двосторонньої та багатосторонньої взаємодії; посилення регіональної безпеки в тісній координації з НАТО; економічне співробітництво; зміцнення енергетичної безпеки та підтримка демократичної стійкості.

Вищезазначені пункти свідчать про зростання інтересу західних столиць до посилення ролі Чорного моря в порядку денному як НАТО, так і національних стратегій окремих держав.

У цьому контексті важливим кроком стала позиція НАТО щодо України, зафіксована на Вільнюському саміті 2023 року. Союзники пообіцяли підтримувати Україну «стільки, скільки буде потрібно», а також погодилися обійти стандартну вимогу щодо Плану дій щодо членства, що формально спрощує майбутній вступ України до Альянсу.

Наступний, ювілейний Вашингтонський саміт, який відбувся 9–11 липня 2024 року, мав два ключових фокуси: реагування на загрози з боку Чорноморського регіону та розробку стратегічного підходу до Близького Сходу й Африки. Очікувалося схвалення так званої Південної стратегії НАТО.

У декларації Вашингтонського саміту (2024) було підтверджено, що Росія залишається «найбільшою й безпосередньою загрозою для безпеки країн Альянсу». Серед заходів посилення обороноздатності вказано:

- розширення військової інфраструктури;
- регулярне проведення масштабних навчань;
- виконання стандартів Оборонного планування НАТО;
- посилення системи управління й командування;
- підготовка військ та поглиблення сумісності.

Із 44 пунктів декларації 22 безпосередньо чи опосередковано стосуються Росії, ще 10 - підтримки України. Таким чином, близько трьох чвертей тексту документа присвячено саме цим питанням, що демонструє їхню пріоритетність у порядку денному Альянсу.

На саміті було оголошено про виділення 40 млрд. євро допомоги Україні, передачу винищувачів до кінця літа 2024 року та нових систем ППО. Створено координаційний механізм NATO Security Assistance and Training for Ukraine для управління постачанням озброєння та підготовкою особового складу, а також Спільний центр аналізу та підготовки JATEC (NATO–Ukraine Joint Analysis, Training and Education Centre). Значну підтримку також надали Канада (367 млн. дол.) та Австралія (170 млн. дол.), Данія пообіцяла передати всі свої системи ППО. Фінальним рішенням саміту стало підписання «Українського договору» – міждержавного документа, в якому 22 країни НАТО, ЄС і Японія зобов'язалися постачати Україні зброю, боєприпаси та здійснювати підготовку військових. Угода відкрита для приєднання інших держав.

У ширшому контексті декларація також підтримала існуючі формати співпраці НАТО з південними партнерами - Середземноморський діалог та Стамбульську ініціативу співпраці, а також окреслила намір розширити участь НАТО у процесах енергетичного переходу, попри відсутність згадки про війну в Гаазі. Загалом, повномасштабне вторгнення Росії в Україну остаточно перетворило Чорноморський регіон на один із ключових векторів безпеки НАТО. Війна стала каталізатором для зміцнення політичної єдності та стратегічної концентрації союзників. Стратегічна концепція НАТО 2022 року вже визначила Чорне море як зону особливої уваги, а нові рішення підтверджують курс на нарощування оборонних спроможностей, стійкості та глибшої інтеграції держав регіону в євроатлантичний простір. Наслідком цього стала активізація інституційної та військової присутності НАТО в регіоні, зокрема через створення чотирьох багатонаціональних бойових груп, дві з яких розміщено в прибережних державах Чорного моря: Болгарії та Румунії. Також було погоджено можливість розширення бойових груп до рівня бригад. Однак, попри очікування, формальна Чорноморська стратегія так і не була затверджена. Натомість ухвалені заходи є розвитком раніше прийнятих рішень і лише наближають Альянс до створення такої стратегії. Позитивною тенденцією

залишається зростаюча увага до регіону та поглиблення підтримки України, хоча конкретних строків її вступу до НАТО поки що не визначено. Позитивною тенденцією залишається зростаюча увага до регіону та поглиблення підтримки України, хоча конкретних строків її вступу до НАТО поки що не визначено. Водночас залишається актуальним питання формалізації єдиної Чорноморської стратегії, яка мала б стати системною відповіддю Альянсу на довгострокові виклики в регіоні. Така стратегія має враховувати не лише воєнний компонент, але й інші аспекти безпеки: енергетичну стабільність, свободу судноплавства, кібербезпеку, протидію гібридним загрозам і розбудову стійких інституцій у країнах-сусідах НАТО. Важливо також інтегрувати Чорноморський вимір у ширшу політику Альянсу щодо Південного флангу, з урахуванням ситуації в Близькому Сході, Північній Африці та Східному Середземномор'ї.

Особливу роль у цьому контексті відіграє Туреччина, яка, залишаючись ключовим союзником НАТО в регіоні, водночас проводить збалансовану зовнішню політику та посідає позицію регіонального арбітра. Її здатність забезпечувати прохід через протоки згідно з Конвенцією Монтре, брати участь у гуманітарних ініціативах і зберігати діалог із обома сторонами конфлікту підкреслює її унікальний статус і потенціал для посередництва. Іншим вектором довгострокової стабілізації Чорноморського регіону є активізація ролі ЄС. Мова йде про розширення Європейського оборонного фонду, розвиток ініціативи PESCO та створення спільних проєктів із НАТО у сфері критичної інфраструктури, логістики та цифрової безпеки. Крім того, доцільною є синергія з ініціативами Європейської політичної спільноти, які можуть стати додатковим інструментом залучення держав регіону до практичного співробітництва у сфері безпеки. Таким чином, війна в Україні докорінно змінила геополітичне значення Чорного моря, перетворивши його на стратегічний розлом між демократичним світом і авторитарними ревізіоністськими силами. У нових умовах НАТО та його партнери мають діяти скоординовано та проактивно, забезпечуючи не лише реагування на поточні

загрози, а й формуючи довгострокову політику безпеки, що гарантує стійкість та інтеграцію країн регіону у спільний євроатлантичний простір.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання кваліфікаційної роботи було розкрито теоретичні засади функціонування Організації Північноатлантичного договору, проаналізовано стратегічну еволюцію підходів Альянсу до регіональної безпеки, а також оцінено сучасні виклики, що впливають на політику НАТО у Чорноморському регіоні.

Визначено, що НАТО є ключовим суб'єктом колективної оборони в системі євроатлантичної безпеки, основною функцією якого є гарантування безпеки країн-членів через принцип взаємної оборони – поступово еволюціонувала у бік ширших задач, таких як управління кризами, боротьба з новими загрозами (кібератаки, гібридні війни, тероризм) та поглиблення партнерств.

Чорноморський регіон набув особливої актуальності для Альянсу з 2014 року після анексії Криму російською федерацією. Однак лише повномасштабне вторгнення РФ в Україну у 2022 році стало каталізатором глибшої трансформації стратегічного підходу НАТО до регіональної політики. Регіон дедалі частіше розглядається як стратегічно вразлива зона, яка потребує чіткої довгострокової стратегії реагування на агресивні дії РФ.

Констатовано, що аналіз внутрішніх документів НАТО (зокрема, Уельського, Варшавського, Брюссельського та Вільнюського самітів, а також Стратегічної концепції 2022 року) дозволив виявити поступове формування регіонального бачення безпеки Альянсу. Водночас зберігається фрагментарність підходів, особливо в контексті двосторонніх відносин НАТО з Україною, Грузією та Туреччиною. Відсутність узгодженої Чорноморської стратегії ускладнює узгодження оборонної політики країн регіону.

Дослідження підкреслює, що позиція Туреччини має подвійний характер: як держава-член НАТО вона володіє потужним військовим потенціалом у

регіоні, проте діє відповідно до власних національних інтересів, що іноді суперечить політиці Альянсу. З іншого боку, росія, маючи мілітаризований Крим, активно використовує військово-морський компонент як інструмент тиску, підриваючи архітектуру європейської безпеки.

В межах кваліфікаційної роботи надано критичну оцінку різним теоретичним підходам до безпеки (ідеалізм, конструктивізм, демократичний мир, колективна безпека), та доведено, що саме структурний реалізм найповніше відображає логіку поведінки НАТО та рф у Чорноморському регіоні. Відповідно до цієї теорії, держави, діючи в умовах анархії міжнародної системи, прагнуть до забезпечення власної безпеки шляхом накопичення сили та формування альянсів.

Обґрунтовано, що Україна, хоча й не є членом НАТО, відіграє ключову роль у забезпеченні регіональної стабільності. Її співпраця з Альянсом після 2014 року суттєво активізувалася: спільні навчання, реформування сектору безпеки, посилення обміну розвідданими. З 2022 року ці відносини набули стратегічного характеру. У цьому контексті важливим є розвиток таких ініціатив, як Кримська платформа та створення української Чорноморської стратегії.

Дослідження показало, що Альянс має ухвалити цілісну стратегію щодо Чорноморського регіону. Така стратегія повинна враховувати не лише військові аспекти, але й енергетичну безпеку, інформаційні загрози, співпрацю з партнерами та гуманітарну складову.

Для України, як кандидата на членство, важливо зберігати курс на стандарти НАТО, інтегруватися в спільні оперативні механізми та формувати власну політику стримування агресора, що є надзвичайно важливим із точки зору забезпечення безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекешкіна, І. (2022). Євроатлантичний курс України: динаміка громадської думки // Дзеркало тижня. – №14.
2. Біла книга з оборони України. – К.: Міністерство оборони України, 2021. – 120 с.
3. Гуменюк, М. (2022). Стратегічна присутність НАТО в Чорноморському регіоні: сучасні тенденції та перспективи // Україна: події, факти, коментарі. – №3. – С. 55–63.
4. Іслямов, Р. (2023). Кримська платформа як інструмент коаліційної дипломатії // Міжнародна аналітика. – №1. – С. 48–56.
5. Кириченко, Ю. (2023). Роль НАТО в зміцненні східного флангу: акценти на Чорному морі // Геополітика та безпека. – №1. – С. 18–27.
6. Міжнародні організації : підручник / за ред. Н. М. Миронюк. – Київ : Центр учбової літератури, 2023. – 472 с.
7. Міністерство закордонних справ України. Співпраця Україна. URL: <https://mfa.gov.ua/diplomatiya/nato>
8. Представництво України при НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua>
9. Програма партнерства Україна–НАТО на 2019–2021 роки. URL: <https://nato.int/cps/uk/natolive>
10. Романова, Т. (2021). Геополітика НАТО на пострадянському просторі: обмеження та виклики // Політичні науки. – №3. – С. 112–120.
11. Столяренко, О.В. (2020). Теорії міжнародних відносин. – К.: Центр учбової літератури, 342 с.
12. Швед, О. (2020). Чорноморський регіон у системі геополітичних інтересів НАТО та РФ // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – №4. – С. 69–77.
13. Шелест, Г. (2021). Трансформація політики НАТО в

Чорноморському регіоні: між колективною обороною та регіональним стримуванням // Українська призма: зовнішня політика 2021. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи». – С. 99–107.

14. Anastassov, P. (2018). NATO in the Black Sea Region: Adjusting its strategy to a new reality. NATO Defense College.

15. Baev, P.K. (2021). The Black Sea Security Conundrum: NATO's Incomplete Response. Norwegian Institute of International Affairs.

16. Brzezinski, I. (2022). Enhancing NATO's Eastern Flank: Focus on the Black Sea. Atlantic Council Issue Brief.

17. Bugajski, J., Doran, P. (2020). NATO's Black Sea strategy: strengthening deterrence and defense. CEPA Reports.

18. Çelikpala, M. (2019). Turkey and NATO in the Black Sea: A Strategic Ambivalence. PER Concordiam Journal, 10(3), 15–21.

19. Chiriac, M. (2022). Romania and Bulgaria's role in NATO's Eastern Flank. Balkan Insight.

20. Dunne, T., Kurki, M., Smith, S. (Eds.). (2013). International Relations Theories: Discipline and Diversity. Oxford: Oxford University Press.

21. Haritonova, A. (2023). Політика Росії в Чорноморському регіоні: нові виклики безпеці // Безпекові студії та міжнародні відносини. – №2. – С. 43–52.

22. Keohane, R. (1997). Cooperative Security in a New Global Order. Cambridge University Press.

23. Kramer, M. (2017). NATO, the Black Sea, and the Russian Challenge. Journal of Strategic Studies, 40(5), 681–707.

24. Kuleba, D. (2022). Ukraine's Security Vision for the Black Sea. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua>

25. Lutsevych, O. (2020). Ukraine's NATO Aspirations and Black Sea Strategy. Chatham House Report.

26. Mearsheimer, J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
27. Morgenthau, H. (1956). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
28. Munteanu, S. (2021). *Moldova's Neutrality and Regional Security after 2022*. European Policy Centre.
29. NATO 2022 Strategic Concept. URL: <https://www.nato.int/strategic-concept>
30. NATO Communiqué from the Brussels Summit, 2021. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_185000.htm
31. NATO Wales Summit Declaration, 2014. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm
32. Rogstad, A. (2022). *Hybrid Warfare and Maritime Domain Awareness in the Black Sea*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
33. Shelest, H. (2020). *Black Sea Security: The New Strategic Reality*. Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”.
34. Sherr, J. (2019). *Hard Diplomacy and Soft Coercion: Russia’s Influence Abroad*. London: Chatham House.
35. Sherr, J. (2022). *Deterrence in the Black Sea Region*. International Centre for Defence and Security.
36. Shevchuk, V. (2020). *Legal Aspects of NATO–Ukraine Cooperation: Institutional Challenges*. *Journal of Eastern European Law*.
37. Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
38. Warsaw Summit Communiqué, 2016. NATO official text. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm